

Ювілеї

Микола МОЗДИР

НАРОДНІ МЕБЛІ В УКРАЇНІ. ГЕНЕЗИС. ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМ

**Mykola MOZDYR. On Folk Furniture in Ukraine:
the Origin and Evolving of Forms.**

Меблі, по відношенню ж до традиційного житла українського селянина – предмети хатньої обстановки, “обстановки”, “урядження” (за М.Грушевським, див.: Історія України-Руси.– Т. I.– К., 1991.– С. 273-274), як у видовому, так й функціонально-конструкційному та образному вимірах, склалися поступово впродовж довгих віків. Ще більш повільно, відповідно до нових вимог часу, трансформувалися. Завжди були органічно пов’язані зі способом життя, виробництва, системою світопоглядних уявлень мешканців житла – хати, яким служили. М.Грушевський відзначає, що назву цього типу житла (хати), як й слов’янського “дому” треба відносити як до індоєвропейського, так й загальнослов’янського означення. Що хати у слов’ян були зверху вкриті (стріхою, кровом), яку підтримував брус. Що будувалася тільки з дерева, або плелися з ріща та обмазувалися глиною¹. Однак походження терміну “хата” до цього часу остаточно не з’ясоване, хоча більшість дослідників виводить його із тюркомовної групи мов, або скіфського лексикону². М.Грушевський твердить, що прототипу житла українців, як й усіх слов’ян, потрібно дошукуватись в індоєвропейській епісі³. Археологічні відкриття другої пол. XX ст. на Правобережжі, що послужили вихідною матеріальною базою для ґрунтовних досліджень (і створення унікальних колекцій), трипільської культури, сліди якої збереглися від Волині на Півночі до узбережжя Чорного моря на Півдні, та від Дністра на Заході

до Середнього Подніпров’я на Сході (є вони й на землях сусідньої Молдови та Румунії, – тут її називають культурою Кукотень), ґрунтовно розширюють відомості про житло населення на землях України в найдавніші часи – VI-III тис. до Р.Х., тобто задовго до появи тут інших племен з їх культурою, зокрема й слов’ян. З-поміж уцілілих пам’яток епохи Трипілля, зокрема керамічних моделей храмів, жител серед. IV тис. до Р.Х. особливо увагу привертає модель оздоблення монументальної споруди, можливо храму з двосхилим дахом. Саме такими вони є на найчастіше комп’ютерно відтворених реконструкціях житлових будівель трипільців⁴. На двосхилий солом’яний дах, як особливість традиційного житла українського селянина, вказував М.Грушевський⁵. Можливо це просто співпадіння, оскільки закономірності розвитку цієї культури (цивілізації) мали подібні риси з усім Егейсько-Балкансько-Дунайсько-Карпатсько-Правобережним ареалом, де була розповсюджена культура розписної кераміки (від Хаджилара й Сеско до Трипілля включно)⁶. Незаперечно доказано, що трипільці не тільки споруджували одно- та двоповерхові наземні житла доволі складної конструкції, але й створювали великі планомірно забудовані – 2700 будівель, – протоміста, що займали великі – 200-300 га – території⁷. Інша справа, що, як це в історії культури неодноразово траплялося, будівельна практика трипільців могла бути вскорому забута, – нею, в силу певних обставин не скористалися племена, що заволоділи землями, на яких потім тисячоліттями господарювали.

Духовний і матеріальний світ трипільців, – в нашому випадку, їх житло та його обстава, – зумовлюють обґрунтовану увагу до себе з двох причин: першої – до цього часу в українознавчій науці відсутня єдина науково коректна точка зору на місце трипільців в етногенезі українців. Їх першовідкривач В.Хвойка однозначно відносив їх до арійського племені протослов’ян, а українців вважав їх нащадками. Відомий український

⁴Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація.– К., 2003.– С. 154.

⁵Грушевський М. Історія України-Руси...– С. 27.

⁶Цивілізаційна структура сучасного світу: В 5-ти т.– Т. I.– К.: Наук. Думка, 2006.– С. 67.

⁷Історія української культури: У п’яти томах.– Т. I.– К., 2001.– С. 141, 156.

¹Грушевський М. Історія України-Руси.– Т. I.– К., 1991.– С. 273.

²Данилюк А. Українська хата.– К., 1991.– С. 13-15.

³Грушевський М. Історія України-Руси...– С. 272.

антрополог, історик, лінгвіст В.Петров твердив, що “антропологічно українці не можуть бути ототожені з трипільцями, які є прямими нащадками неолітичної людності Європи (цит. за: Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К., 2003. – С. 126). Ще більш категорично проти вбачання у трипільцях попередників українського народу, генетично з ним пов’язаного, висловлюються І.Дзюба, В.Верстюк, В.Репринцев. “Дехто з істориків намагається бачити в трипільцях протокраїнців, хоч це, очевидно, і не відповідає дійсності. Трипільці зникли безслідно, так, як з’явилися”⁸. Інші сучасні дослідники децю конкретизують проблему “трипільці – українці”, відзначаючи, що прибули вони на українські землі з Південно-Західної Європи, послідовно рухаючись на її Північно-Східні землі і, що тут застали вже населення інших культур, зокрема тисоподгарської, лонденської (на Волині) та інші⁹, наприклад, неолітичну буго-дністровську культуру, які поглинули¹⁰. Друга причина, – у вивченні побутової культури, житла та його обстави, що є найбільш тривалими її компонентами. Вони, своєрідно віддзеркалюючи їх, дають можливість визначити форми господарювання та еволюцію змін, привнесених внутрішнім розвитком спільноти, а також запозиченнями, інноваціями.

Саме в такому контексті не до кінця з’ясований генезис одного з найдавніших, водночас найпопулярнішого предмета хатньої обстави українського селянина – лави. М.Грушевський зазначає, що “лава” (як і піч та стіл) – це загальнослов’янське слово, що до її появи слов’янське, як і взагалі індоєвропейське життя “...йшло просто на підлозі [очевидно долівці. – М.М.] хати і тільки поволі підіймалося над її поверхнею на “культурний горизонт”¹¹. Адже спочатку, так як це підтверджують археологічні матеріали, вона, як земляна відмостка виконана з цього ж материкового ґрунту, що й саме земляне, напівземляне житло, фактично являлося частиною цієї споруди. Її конструкційна, типологічна еволюція

(запозичення?) виявили себе в іншому способі її творення, – відгородження за допомогою кілків та ріща певного простору під стіною з наступним заповненням його землею¹². В лісостеповій зоні в житлах племен розвиненої первісної общини (епоха бронзи) подібні земляні виступи також з’являються біля стін¹³. Лише через віки, коли людина оволоділа технікою розколювання стовбура дерева на плахи, відтак, з часів Київської Русі, можливо й раніше¹⁴, розпилювати його на дошки, основна частина лави – її верх став дерев’яним. Як твердив Б.Рибаков, пили, якими можна було б користувалися для поздовжнього (тангентального) розрізування стовбурів на дошки ще у X ст. Київська Русь не знала¹⁵. Йому заперечує О.Сухобоков, стверджуючи, що поперечну (дворучну) пилу наші предки знали вже в VII-VIII ст.¹⁶. Лава дуже повільно піддавалася модифікації. Перш-за-все через спосіб скріплення її з долівкою. В його основі лежав прадавній принцип – стабільність, нерухомість цього предмету в житлі. Тому підготовлену дошку певних параметрів (відповідних до місця її встановлення), укладали, скріплювали із заздалегідь вимурованими (складеними) з прямокутних форм плоского каменю (лупака) підставками-колонками, або з вкопаними в долівку двома колодками-відрізками стовбура дерева, чотирьом ліжками-стовпчиками, укладали на розсошки, або ж опори інших форм, наприклад, прикріплювали на кронштейнах до стіни.

Підтвердженням того, що первісні лави виготовлялися з колотого, відтак обтесаного теслом, сокирою шматка стовбура – плахи, укладеного на кам’яні, глиняні чи дерев’яні підпорки, можуть бути експедиційні матеріали, зокрема П.М.Жолтовського на Полісся та в Карпати

⁸Верстюк В.Ф., Дзюба І.М., Непринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. – К., 1995. – С. 3-4.

⁹Історія української культури... – С. 134.

¹⁰Там само. – С. 262.

¹¹Грушевський М. Історія України-Руси... – С. 273.

¹²Археологія Української РСР. – Т. III. – К., 1975. – С. 93; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – К., 1982. – С. 197; Нідерле Л. Словянские древности. – Москва, 1956. – С. 249; Населення Прикарпаття та Волині за доби розкладу первісно-общинного ладу та давньоруський час. – К., 1976. – С. 164.

¹³Історія української культури... – Т. 1. – С. 207.

¹⁴Сухобоков О.В. Славяне днепровского Левобережжя. – К., 1975. – С. 118.

¹⁵Рибаков Б. Ремесло // История культуры Древней Руси. – Т. I. – Москва, 1948. – С. 149.

¹⁶Сухобоков О.В. Славяне днепровского... – С. 118.

в 1950-70-их рр. Так, лава з обтесаного грубого бруса в курній хаті Гарати в с. Карпатське на Бойківщині, спочивала на кам'яних мурованих підставках. На глиняних грубих стовпах уклалися лави в хатах на Полтавщині ще в серед. ХІХ ст.¹⁷. Ще в 1970-их рр. окремі дослідники фіксували такі у лемків¹⁸. Дерев'яна лава стала невід'ємним атрибутом побуту селянства в Україні. В поліській хаті (і не тільки в поліській) ще в ХХ ст. в осінні і зимові вечори на лавах, розставлених вздовж стін біля "посвета", сиділи за прядінням дівчата і жінки. В інший час поліщуки лагодили на них рибацьке знаряддя, плели із лика кошелі, постолы тощо. Літописи донесли до нас описи таких моментів, коли гридні, бояри засідали на довгих масивних лавах, розставлених попід стінами в князівських хоромах. Ще в ХІХ – на поч. ХХ ст. лави залишалися "почесними" меблями і не тільки в житлах простих людей.

В народному музеї-садибі Ю.Федьковича в Путилі на Буковині, при збереженні незмінної хатньої обстави, в якій поет прожив останні два десятиріччя свого життя (помер 1882 р.), є лава, верх якої зроблений з бруса майже 4-метрової довжини, понад півметрової ширини та товщиною більше 5 сантиметрів¹⁹. Вона образно становить одне ціле зі столом монументальних форм і розмірів. Доповнюють цю просту згармонізовану композицію в кімнаті ще дві короткі лави, виконані в цьому ж ключі. Ю.Федькович садовив на них своїх гостей, якими були переважно буковинські селяни.

Очевидно такі функції виконувала лава в реконструйованій П.Юрченком світлиці будинку ХVІІІ ст. представника заможних верств населення на Подніпров'ї²⁰. Вона без опертя – рівна, масивна, на підставках з профільованих брусків займає простір у великій світлиці майже на всю довжину стіни направо від дверей. Це активний компонент цього інтер'єру.

В певних життєвих ситуаціях лаві відводилася і престижна функція. Вона зафіксована в пісенній

фольклорній творчості. Наприклад, в одній з пісень господарі, приймаючи бурлаку в хаті, велять йому сісти не на лаві, а на ослоні: "Та сідай, бурлаче, сідай же ти на ослоні"²¹.

Від "лава" походить "лавник", – член міської ради або суду, урядовець, який засідав на лаві міського уряду в містах, що керувалися маґдебурзьким правом. Це був статус наблизений до статусу сучасного депутата відповідного рівня місцевої влади²².

З лавою, а, передусім, з лавою-лежанкою споріднений піл – поміст простої конструкції – з дошок, навіть плениць покладених на вкопані, вбиті в долівку розсошки, грубші стовпці, рідше муровані підпорки, завжди розташований під тильною стіною впритул до печі. А піч – це особливий компонент житла українського селянина. Від часів трипільців, бо саме їх можна вважати творцями прообразу традиційної української печі, продовж усіх наступних віків вона на конструкційному та функціональному рівнях зазнавала змін. Та завжди була не лише джерелом тепла, місцем приготування їжі, врешті, багатьох інших складових життя сім'ї, – з нею пов'язані світоглядні уявлення, обряди, звичаї усіх хто народився на ній, чи біля неї, користав з її вогню, тепла, часто доживав останніх днів на ній. Орудувати в печі, це було право лише господині, а спати на ній – привілей дітей, старих та немічних. Це був осередок духовного життя сім'ї. Щоб потрапити на піч треба було піднятися на піл, тому постіль розкладали на цьому місці лише перед сном. Він завжди був вищий від лави, тому значний простір, що утворювався під ним слугував місцем сховку для домашнього реманенту. Дуже повільно, бо в багатьох регіонах України, передусім на Поліссі до серед. ХХ ст. не поступався місцем ліжку.

Простий стілець без опертя, за призначенням, функцією можна поставити на чільне місце у походженні всіх меблів, а передусім традиційної обстави сільського житла. Немає принципового

¹⁷Архів ІН НАН України.– Ф. 39.– Оп. 2.– С. 4.

¹⁸Reinfuss R. Budownictwo ludowe na Zachodniej Lemkowszczyźnie // Lud.– Т. ХІІІ.– 1934-35.– S. 101.

¹⁹Музей-садиба Ю.Федьковича в Путилі Чернівецької обл.– Інв. № 37, 335.

²⁰Юрченко П. Дерев'яна архітектура України.– К., 1970.– С. 106.

²¹Общественная и домашняя жизнь в произведениях южнорусского песенного творчества в период упадка козачества: Розд. моногр. М.Костомарова // НТЕ.– 1982.– № 4.– С. 70.

²²Gloger Zygmunt. Encyklopedia staropolska.– Т. ІІІ.– Warszawa, 1974.– S. 159-160.

значення, що первісно цим меблем, тобто предметом, придатним для переміщення і ситуативно виконувати відповідну функцію, був окремий камінь, кругляк, корінь, галузка дерева і тому подібне. Їх вже людина палеоліту пристосовувала до своїх життєзабезпечуючих, частково й комфортних у ті далекі часи, потреб. Адже такий предмет дозволяв їй краще виконувати окремі виробничі дії, перепочити тощо. Це протостілець, зроблений з відрубаної, відрізаної верхньої частини кореня з трьома (рідше чотирма) відростками, вкороченими так, щоб загальна висота такого предмету не перевищувала 30-40 см. Для його створення ставало придатним не грубе дерево повалене буревієм, чи з інших причин з відкритим корінням, тобто коли можна було бачити, що форми його кореня придатні для реалізації відповідного задуму. Цікаво, але саме так, або дуже наближено до цього, – як оповідав Г.Труш зі с. Сваловичі Ратнівського р-ну Волинської обл.²³, він вибирав корінь всохлої старої берези, що лежала недалеко берега Прип'яті, на зроблений ним в 1950-их рр. стілець, – доречі, такий був й на сусідському подвір'ї, яким ще у 1980-ті рр. користувалися.

“Молодшим братом” такого стільця, бо, поза сумнівом, він з'явився пізніше, був прототип ослону, виготовлений з куска відповідної довжини тангентально (поздовжньо) відрізаного від стовбура дерева. Але такого, на якому гілки росли у відповідних місцях: дві поруч, а інша, та що була вище, або нижче – на лінії, що візуально по стовбуру дерева проходила від неї до середини двох перших. Вкорочені до потрібної висоти вони ставали трьома ніжками, а поверхня куска відколеного дерева, на якому росли, відповідно затесана, заглажена перетворювалася на сидіння. Аналогічне пристосування природних форм, частин дерева для створення предметів на кшталт вище описаних, але з причин далеких від первинних мотивацій, яскраво підтверджують нижченаведені факти: на веранді будинку Юсипчука (Дідушина) в Космачі, що на Гуцульщині, збудованому в 1960-ті рр. стоять столик та стільці майстерно зроблені господарем з коренів різних дерев. І це при цьому, що в кімнатах на сучасних фабричних меблях стоять телевизор, радіоприймач

і тому подібне. Відомо що Іван Франко під час літніх відпочинків у Криворівні (Гуцульщина), коли мешкав у Василя Якиб'юка, любив працювати за столом, підстілья якого господарем хати було зроблене з кореня дерева²⁴. Таким був і стілець, на якому сидів письменник. В.Якиб'юк був від природи людиною обдарованою, самотужки, наприклад, освоїв фотосправу, гарно різьбив. В його домі стояли меблі столярської роботи. Зроблені ним з природних форм дерева стіл, стілець з різьбленою ажурною спинкою були, очевидно, не стільки бажанням продемонструвати дорогому гостеві своє вміння, як, знаючи непідробний інтерес І.Франка до усіх проявів давнього життя карпатського люду, зробити йому приємність і, зрозуміло, умовно, створити видимість давнього побуту місцевих людей. Такі меблі були “цілевого призначення”, – їх постійне місце – поза інтер'єром житла. Зазвичай знаходились на подвір'ї або в господарських спорудах. Якщо і переміщали їх в хату, то не далше сіней. Звідси й функції їх зводилися до задоволення найпростіших вимог у сфері виробничого життя. Вони були стійкі на поверхні в будь-якої частини подвір'я, садиби, куди їх переміщали, в міру зручні.

Дуже розповсюдженим у селянському побуті був тип маленького стільчика – до 30 см висоти, найчастіше використовуваного при недовготривалій трудовій дії, а також при обслуговуванні дітей. Встановити час його появи непросто, – таким речам ніколи не надавалося більшого значення і при можливості заміни їх спалювали. Можна лише припускати, що вперше такий мебель міг з'явитися після того, як вироблення тонкої дошки перестало бути проблемним, тобто, як вважають окремі дослідники, з XIV ст.²⁵

При всій простоті їх конструкції вони були різні за формою, – від прямокутних до круглих з фігурними прорізами у сидінні, з відмінною конфігурацією ніжок. Часто, щоб додати їм певних естетичних якостей, їх фарбували олійними фарбами, які принагідно використовували у господарських цілях.

Віддавен, та з якого саме часу, поки-що до-

²⁴Меморіальний музей Ів.Франка в с. Криворівня Івано-Франківської обл., експозиція.

²⁵Черепанова А.Н. История художественной обработки изделий из древесины. – Москва, 1987. – С. 30.

²³Архів ІН НАН України. – Ф. І. – Спр. 17. – Оп. 6. – С. 24.

слідники не визначили, в селянському житлі є стіл. Стіл займав особливе місце в інтер'єрі. Завжди стояв навпроти входних дверей, або був де-що зміщений відносно цієї осі. Подекуди це місце він займає і в наш час. Воно йому визначене традицією, корені якої криються в сивій давнині, коли стола як такого ще не було, а місце, з якого не сходять віками, було відведене іншим шанованим предметам, пов'язаних з поклонінням якимсь божествам тощо. І в наш час у селянській хаті в Україні на стіні за столом обов'язково висять образи, прибрані узорнотканими або вишитими рушниками. Очевидно в сфері духовного життя народу, можливо, й місце, на якому він стоїть, було пов'язане з певною магічною символікою, відлуння якої не дійшло до наших днів. Але ще в кін. XIX та на поч. XX ст. стіл у сільській хаті завжди був накритий скатертиною, на ньому лежав хліб та стояла сіль у солонці²⁶. На стіл заборонялося класти одяг, сідати на нього, його першим вносили в нову хату і тому подібне. На Гуцульщині, наприклад, побутувало вірування, що долю людини вирішували дванадцять невидимих "судців", які розсідаються на стільниці в час, коли народжується дитина²⁷. Окремі вчені генезис стола виводять від зрубаного широкого пня дерева, на зразок того, яким користуються різники, що назва "стіл" походить від "стовб", або від низько покладеної плениці чи дошки, біля якої сідали обідати²⁸.

На відміну від лав, столи в далекому минулому не були обов'язковим компонентом нутра житла, тим більше селянської хати. Л.Нідерле появу стола на високих ніжках в домах феодальної знаті Київської Русі відносить до XI ст.²⁹.

Праобразу сучасного стола, очевидно, потрібно дошукуватись в мороці віків. Чи не могла бути таким глиняна відмостка прямокутної форми, що слугувала жертвовником (?) у житлі населення скіфо-сарматських часів на Нижньому Подніпров'ї? Більше на це місце може претендувати

жертвовник з житла мешканців Неаполя Скіфського, відомий в науці як "глиняний стіл"³⁰. Наші знання, які завдяки відкриттям науки в кін. XX – на поч. XXI ст., про всі форми життя населення українських земель у більш ранні часи, передусім трипільської культури (цивілізації) не дають підстав стверджувати, що прототип стола був їм відомий. Вважати таким глиняне хрестоподібне підвищення вівтаря, виявленого в одному з трипільських приміщень вельми сумнівно³¹.

Не збереглося археологічних пам'яток, тим більше артефактів, які підтверджували б існування стола, або предмету, який виконував би його функції в населення Північного Причорномор'я, що перебувало в контактах з сусідніми мешканцями грецьких колоній. Хоча греки VI-V ст. до Р.Х. в побуті користувалися багатьма меблями, а поміж них й столом – трапедзою.

Та будь-якої інформації (на рівні речовому, міфологічному, тим більше писемному) про наявність хоча б одного з таких предметів у давніх слов'ян немає. Не згадують про такі й Пліній Старший, Тацит, Птоломей – автори праць, в яких фігурують слов'яни перших століть після Р.Х. Поміж пам'яток V-VIII ст., тобто часу "історичних слов'ян"³² немає об'єктів, які давали б підстави приймати їх за стіл, або його прототип, який найчастіше вбачається у вівтарі. І це з цієї причини, що самих вівтарів, очевидно, не було, бо як відзначає М.Грушевський "...для молитов, жертв, взагалі культу, звичайно служили місця, де чоловік особливо живо відчував на собі вплив природи, подих таємничої сили"³³. В житлах наших предків з-перед часу Київської Русі з чітко зафіксованими археологами вогнищами посередині приміщення у заглибленні, або на підвищенні, з дерев'яними лежанками вздовж стін³⁴, лише гіпотетично можна визнавати наявність стола.

У IX ст. на історичній карті середньовічної Європи з'явилося нове могутнє державне утворення – Київська Русь. На її просторах починається інтенсивна розбудова міст, виникають нові укріп-

²⁶Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / Материалы и исследования собранные П.П.Чубинским.– Т. VII.– С.-Петербург, 1872.– С. 384; Т. IV.– 1913.– С. 726.

²⁷Шухевич В. Гуцульщина...– Ч. 3.– С. 2.

²⁸Maklowski K. Sztuka ludowa w Polsce.– Warszawa, 1903.– S. 501.

²⁹Нідерле Л. Словянски...– С. 266.

³⁰Історія української культури...– С. 360.

³¹Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація.– К., 2003.– С. 90.

³²Історія української культури...– С. 57.

³³Грушевський М. Історія України-Руси...– С. 315.

³⁴Історія української культури...– С. 582.

лені городища, поселення тощо. Інтенсифікується житлове будівництво, зокрема в селах. На жаль, нічого, або майже нічого (окрім декількох фрагментів) з їх тогочасної обстави, меблів, зокрема столів, не уціліло. Лише, за твердженням археологів, 4-6 ямок, розміщених у певному порядку в житлі боршевської культури, можуть прийматися як сліди від якихось пристойних подібних до столів³⁵. Ледь більше пощастило простим лавам з дошки – сидіння та опори для якої можна було реконструювати на основі археологічних розкопок³⁶.

Відомо, що "...ні один літописець не залишив нам детального опису давнього руського житла"³⁷, його обстави, зокрема й стола. Хоча назва "стіл" в давньоруській літературі зустрічається часто. Наприклад, у пристрасному поетичному зверненні автора "Слова о полку Ігоревім" до Галицького князя Осмомисла Ярославича: "Високо сидиш ти на своїм золотому кованім престолі" (це в перекладі М.Рильського). В оригіналі: "сидиш на... златокованнем столе"³⁸. В літописах всі кийівські князі сиділи "на столі". Давньоруський "стол" – це омонім трону, престолу – як символів верховної влади. Хоча "стіл" – це й лава для сидіння, спання, а в тогочасному церковному, обрядовому застосуванні – місце для покладання мощей, хреста, єпископське сідалище, кафедр, символ учительської влади³⁹.

Основний блок інформації про стіл, як й інші меблі часів Київської Русі вміщують головню ж графічні ілюстрації – мініатюри Радзивілівського літопису (XV) та Сильвестрівського списку "Житіє Бориса і Гліба" (XIV), Остромирове Євангеліє (1056) та інші.

Найбільше таких є в знаменитому Радзивілівському літописі⁴⁰, одному з найдостовірніших ілюстрованих джерел для вивчення історії Київської Русі. Вміщені тут рисунки відтворюють

зниклі пам'ятники XII-XIII ст., хоча переважно меблів, якими користувались в князівському середовищі.

Навіть скупі відомості про меблі часів Древньої Русі дають підстави для твердження, що вони займали відповідне місце в побуті певних соціальних прошарків тодішнього суспільства, були доволі різновидні і, що особливо важливо, в окремих випадках не позбавлені художності, як якості естетичної.

Окремі дослідники появу стола відносять до XVI ст.⁴¹. Правда, Л.Нідерле припускає, що якщо у слов'ян і був стіл, то очевидно це була низько покладена дошка, біля якої сідали обідати, а появу стола як такого "у бояр" він відносить до XI ст.⁴². Очевидно під "дошкою" він міг розуміти й пленицю – розколену частину стовбура дерева, з поверхнею обтесаною сокирою⁴³. Ще в 1930-их рр. на Гуцульщині траплялися житла, в яких не було столів, а їжу споживали тут саме з лави⁴⁴. В окремих таких лавах навіть були видовбані заглиблення у формі миски. В інтер'єрі хати, збудованої в серед. XVIII ст. у селищі Ясиня (присілок Кевилів на Закарпатті), знаходився стіл з аналогічними заглибленнями, що правили за миски. Т.П.Кіщук – науковий співробітник Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові, на основі зібраної нею в 1970-80-их рр. інформації про цей предмет побуту колишніх гуцулів, графічно його реконструювала⁴⁵. В її версії, це мав би бути малий низький стіл на чотирьох ніжках, без підстілля, а в його товстий прямокутній стільниці розміщалося б чотири видовбані миски з отворами внизу, які на час споживання їжі затикалися чопиком і відкривалися при потребі їх помити. На ці столи, як і на лави, з яких споживали їжу, не дозволялося сідати. Їжу споживали, присівши біля них. Можливо, що найдавніші столи були роблені з товстих те-

³⁵Історія української культури...– С. 969.

³⁶Там само.– С. 968.

³⁷Цит. за: Раппопорт П.А. Древнерусское жилище // Древние жилища народов Восточной Европы.– Москва, 1975.– С. 106.

³⁸Слово о полку Ігоревім.– К.: Дніпро, 1985.– С. 39.

³⁹Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка.– Т. 3.– Москва, 1958.– С. 517-518.

⁴⁰Арциховский А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник.– Москва: МГУ, 1944.– С. 6.

⁴¹Gostwicka J. Włlloskie meble renesansowe w zbiorach wawelskich".– Warszawa: Sztuka, 1954.– S. 17.

⁴²Нідерле Л. Славянские древности...– С. 266.

⁴³Копчин Б.А. Новгородские древности.– Москва, 1968.– С. 14; Тихонов М.Н. Русская культура X-XVIII вв.– Москва, 1968.– С. 148-149.

⁴⁴Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny.– Lwów, 1937.– S. 96.

⁴⁵Архів ІН НАН України.– Ф. № 1.– Оп. 2.– Од. зб. 31.– С. 15-17.

саних плениць, покладених, або ж закріплених на підпорках.

Появу стола на високих ніжках у селянській хаті на землях України можна умовно віднести до XVI-XVII ст.⁴⁶. З питань генезису стола, очевидно, не можна виключати й такий варіант, як використання для функцій стола кам'яних плит певних форм, обумовлених параметрами інтер'єру. Він передбачував вибір такої плити, яка, по-перше, мала б рівну поверхню, по-друге, – її можна було б віднести в приміщення і розмістити в означеному місці. Питання як саме виглядала первинна конструкція такого, умовно названого, стола також залишається не до кінця з'ясованим. Невідомо, чи плита укладалася на бокову лаву, що є дуже сумнівним, оскільки не збереглося ніяких слідів наявності такого предмету, чи її клали на своєрідний стоек з каменю, вбиті в землю стовпці. Проте, сам факт побутування столів зі стільницею із кам'яної плити на території з давніх часів заселених українським народом є достовірним.

Відомий польський дослідник Лемківщини Р.Райнфусс зафіксував такі столи в сс. Фолюш, Пілігримка, Вапінне⁴⁷. Він зазначав, що з кам'яною стільницею столи на Лемківщині не були рідкістю ще до часів Другої світової війни. Можна припускати, що такі тут були відомі й значно раніше⁴⁸. У музеї народного будівництва в Сяноку в інтер'єрі хати, перевезеної сюди зі с. Пілігримка, стоять два столи з такими стільницями. На меншій з них (100 x 73 см) є висічена дата "1888". Стерті кути стільниці свідчать про те, що не одне покоління ним користувалося. Відомо, що ця хата належала лемкові Павлові Пейку, каменяреві, була побудована в другій пол. XIX ст. Але це ще не дає підстав для визнання згаданої дати часом створення цього стола. Дослідники зафіксували, що стільниця другого, більшого стола (168 x 92 см) при товщині дещо

меншій, ніж 5 см, придбана у Фолюші на поч. XX ст.⁴⁹.

Стільниця меншого (давнішого) стола донесла до нас і певну знакову (символічну) інформацію: на її поверхні хтось із мешканців хати гострим предметом (ножем, цвяхом) ризуванням наніс рисунок, що може асоціюватися з триверхою церквою, свічником-трійцею. Можливо, що цим зображенням, передусім, непропорційно великим шести-(восьми)конечним хрестом стверджував свою конфесійну приналежність? Очевидно, такі столи могли появитися тільки в місцевостях, де був відповідний матеріал. А що, почавши з античного світу мінерали широко використовувались в меблях, зокрема столах, добре відомо.

Крім дуже загальних згадок про столи в сільському житті з-перед XIX ст. поки що не виявлено більш конкретного матеріалу, тим більше артефактів, що дозволили б наблизитися до остаточного розв'язання цієї проблеми. Столи зафіксовані в рисунках дослідників поліського побуту серед. XIX ст. та наступних часів, представляють собою вкрай примітивні меблі: декілька, або одна широка дошка покладена на козлах, чи закріплених в долівці ніжках з двома перекладами⁵⁰. Очевидно конструкційно більш досконалі столи, тим більше, з елементами художності з'явилися значно пізніше.

У XIX ст. в Україні основним типом стола, що займав своє почесно-традиційне місце в хаті селянина, був стіл з прямокутною стільницею невеликих розмірів приблизно 120 x 80 см, що, як і всі чотири ніжки, кріпилася до неширокої царги – конструкційної її основи. В царзі була розміщена одна, рідше дві шухляди – "шафи". Основні відмінності в конструкційно образній основі цього предмету були обумовлені: по-перше, наявністю, або відсутністю декору – різьбленого чи мальованого, по-друге, – підстіллям (розвинутим або простим). Інші різниці – форма стільниці, ніжок, як і розміри всіх цих частин, не мали суттєвого

⁴⁶Baranowski I. Przemysł polski w XVI wieku. – Warszawa, 1919. – S. 122-123.

⁴⁷Reinfuss R. Sztuka ludowa Lemkowszczyzny // Polska Sztuka Ludowa. – № 1. – 1962. – S. 16.

⁴⁸Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. – Т. 2. Духова культура. – Львів, 2002. – С. 308; Красовський І.Д. Камінь і дерево в народних промислах лемків. – Народна Творчість та Етнографія. – № 5. – 1987. – С. 22-23.

⁴⁹Опис цієї хати (лемка Павла Пейка) зроблений у с. Пілігримка в 1968 р. – Архів МНБ у Сяноку. – Ф. 22. – Оп. 235. – С. 4.

⁵⁰Kraszewski I. Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy. – Paryż (без р. в.). – S. 14; Kolberg O. Dzieła wszystkie. – Т. 52. Białołęka-Polesie. – Warszawa., 1968. – S. 128-129.

значення. Столи з різьбленим декором були доволі розповсюдженими на Подніпров'ї. Окремі з них мали різьбу лише на лицевому боці царгової дошки, шухляд, на верхніх частинах передніх ніжок⁵¹.

У ХІХ ст. на Подніпров'ї були також столи з більш розвиненою композицією різьбленого декору⁵². Сам стіл з доволі широкою царгою, на високих прямокутних ніжках, скріплених внизу двома поперечинами, не мав шухляди. Такі столи, але без різьблення побутували переважно в північних районах України. Традиційно він накривався настільником, – довгий кусень світлого домотканого полотна з кількома поперечними смужками червоного та чорного, рідше – інших кольорів, звисав лише з обох поздовжніх кінців стільниці, створюючи, таким чином, своєрідне обрамлення для нього.

При всьому відносно значному багатстві форм та декору столів (різьблення, малювання, точення), що були у селянському житлі на Подніпров'ї, Волині, Поділлі в ХІХ – на поч. ХХ ст., столи найбільш складних конструкцій та декору були в користуванні українського населення східних Карпат. Тут можна було бачити і найпростіші їх форми, проте дуже розповсюдженими були й такі, що мали неповторні форми і декор. Тільки матеріал, з якого вироблялися столи, був завжди той самий: дерево явора, смереки. Для інтарсії чи інкрустації на ньому використовувалися ті ж породи дерев, а також інший матеріал, що був у практиці місцевих різьбярів. Столи виробляли тут десятки, сотні столярів. Тільки на Делятинщині, пограничній з Покуттям зоні, на поч. ХХ ст. їх було 29⁵³. Вони представляли дві “школи”: “микуличинську” і “дорівську”. Більше того, вирізнялися столи, зроблені різними майстрами в одному й тому ж осередку. Наприклад, П.Сорохматюком (1851-1926) з Микуличина та Д.Вередюком (1857-1928) з цієї ж місцевості. Якщо перший з них в конструкційно-образній системі своїх виробів не виходив поза тип цих меблів, що їх робили й попередники і, як і во-

ни, адресував їх в гуцульські садиби навколишніх сіл, то другий, в принципі не відмовляючись від традиційного образу, пристосовував свої виробы до потреб і смаків чіткіше не означених споживачів. Його стіл міг зайняти місце, зрозуміло, дещо особливе, і в інтер'єрі певного прошарку міського населення. Столи П.Сорохматюка були масивніші, монументальніші в образі⁵⁴. Програма їх декору базувалася на традиційних мотивах з розеток, хрестів, кружел, зубців і тому подібне. Техніка виконання – суха різьба, нею покривалися передні та бокові частини доволі широкої царги, ніжок і лицевий бік шухляд. У більшості з них на світлі й прямокутній площині царги контрастно виступали чотири глибоко врізані б-ти пелюсткові розетки. Оконтурені подвійною лінією і пунктиром хрещаті хрести, розташовані по обох боках шухляди, не стільки виконували свою символічно-охоронну функцію, як чіткіше вичленовували шухляду з ручкою ковальської роботи. Зберігаючи традиційну конструкційну основу гуцульського стола, Д.Вередюк надавав їй легших форм, більш акцентуючи на декоративному моменті. В Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й.Кобринського зпоміж декілька зроблених ним меблів виділяється стіл, який можна вважати найбільш типовим для цього майстра⁵⁵. Його розміри 80 x 153 x 74 см, стільниця – “круг” зі смеречини, підстілья з дерева явора. Його декор – своєрідна вишивка виконана інтарсією переважно дерева темної груші, що заповнює всю поверхню лицевих сторін царги, ніжок, навіть вузької площини торця стільниці, таким чином, перетворює цей стіл у предмет престижний, репрезентативний. Основні мотиви цього декору: восьмипелюсткові розетки, трикутники, трапеції з кружечками в центрі, здавна відомі в народному мистецтві Гуцульщини. Укладені в чіткій симетричній композиції, вони надають цьому предметові не стільки рис твору народного меблярства, скільки очевидних якостей з відомою для його продуцента ціною в грошовому виразі. У відповідності до такої концептуальної основи виробничо-творчої практики, цей майстер змуше-

⁵¹ІН НАН України. Фонд П.М.Жолтовського.– Фото № 31-32.

⁵²Там само.– Фото № 33-34.

⁵³Клапчук М. Писані столи Делятинщини // Жовтень.– 1978.– № 2.– С. 155-156.

⁵⁴Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й.Кобринського (далі – КМНМГП).– Інв. № 10645.

⁵⁵КМНМГП.– Інв. № 10646.

ний був постійно думати про внесення певних змін у вироблювані ним меблі. Ось чому його столи набувають то додаткову частину – своєрідну скриню, що повністю повторює зовнішні параметри царги з шухлядами в ній, то, знов, біля підніжжя з'являється лиштва криволінійної конфігурації тощо.

Вже у серед. ХІХ ст. на Гуцульщині був доволі популярний стіл, декорований різьбою, або випалюванням з досить розвинутим підстіллям⁵⁶. Процес ускладнення форми, конструкції стола був стимульований факторами не стільки естетично-утилітарними, як престижності. Столи цього типу без ніжок – їх замінюють дві доволі масивні боковини. На їх верхніх частинах спочиває стільниця, а на прямокутних виступах внизу – дощате підніжжя, що довкруги опоясує цей виріб. Воно неначе творить перший його ярус. Другий творять дві паралельні проноги, що пронизують боковини в середніх їх частинах і ззовні закінчуються фігурними виступами. Інколи вони становлять основу для “третього ярусу” – скрині, корпус якої утворюють невисокі дощаті стінки з фігурними прорізами. Вінцем верхньої частини скрині є ажурна лиштва – опора для однієї, або двох шухляд, що займають весь пустий простір між цією скринєю і стільницею⁵⁷. Такий стіл, як для майстра, так і для власника ставав своєрідною візитною картою. Слушність такого припущення можна підтвердити таким фактом: в кін. 1930-их рр. відомий різьбяр зі с. Річка біля Косова Яків Васильович Тонюк (1903-1958) зробив стіл для власної домівки. На точених ніжках, з двома ярусами шухляд, підніжжям, декорованих різьбою та інкрустацією⁵⁸. Форму і декор цього стола він підпорядкував важливій, можливо основній функції, заради якої трудився – ствердити непересічність своєї особи та дружини у середовищі і, зрозуміло, у нащадків. На верхніх розширених частинах передніх ніжок стола вкомпонував фотопортрети – зліва свій, праворуч – жінки. Під ними випалюванням розмістив коротку характеристику кожної з персон, підкреслюючи її гідність і статечність.

До дуже давніх і широко розповсюджених меб-

лів, не тільки в селянському середовищі і не лише в Україні, належать скрині. Коли вони появились на наших землях? Час не зберіг зразків з-перед ХVІІ ст. В епоху готики скриня була основним предметом обстави житла у всій Західній Європі. Жодна з західноєвропейських країн не претендує на право вважати себе батьківщиною цих меблів. Вони були відомі ще в стародавньому Єгипті, а в античній Греції їх використовували не тільки для зберігання одягу та й інших речей, але і відпочинку⁵⁹. Задовго до утворення Київської Русі наші предки вміли виробляти і користуватися в побуті “боднями”, зробленими з колод дерев, які крім інших виконували і функції скрині⁶⁰. Ще в ХХ ст. в аналогічних предметах на Західному Поліссі зберігали одяг та інші речі. Л.Нідерле з-поміж предметів у житлі давніх слов'ян називає і скриню на зберігання різних речей⁶¹.

Термін “скриня”, як означення ковчегу, кіоту, предметів для сховку вперше зафіксований в письмових джерелах ХІ ст.⁶². Скриня в розумінні предмету для сховку все частіше вживається у документах ХVІ ст. в Україні⁶³. Саме в цей час згадуються скрині різних розмірів і декору в описах спадкового майна на території сусідньої Польщі, зокрема в пограничному місці Сандомир⁶⁴. Найдавніші відомі датовані скрині, що зберігаються в окремих музеях України, не дуже розширюють знання про форми та декор цих меблів в Україні до ХVІІІ ст. Скриня, що нагадує кухор з датою “714” зі Сумського історико-краєзнавчого музею, корпусна конструкція з дошок та окуття з закінченням у формі розеток та стилізованих капітелій зі штампом вибитих на них формами

⁵⁹Анри де Моран. История декоративного прикладного искусства.– Москва, 1982.– С. 176; Сокольский Н. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья.– Москва, 1966.– С. 98.

⁶⁰Археология Украинської РСР.– Т. 3.– К., 1975.– С. 343.

⁶¹Нідерле Л. Славянские древности.– Москва, 1956.– С. 265.

⁶²Срезневский И.М. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.– Ч. II.– Москва, 1958.– С. 39.

⁶³Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине // Древние жилища народов Восточной Европы.– Москва, 1975.– С. 256.

⁶⁴Gloger Z. Encyklopedia starożytności ilustrowana.– Т. IV.– Warszawa, 1974.– S. 267.

⁵⁶КМНМГП.– Інв. № 278.

⁵⁷КМНМГП.– Інв. № 2965.

⁵⁸КМНМГП.– Інв. № 2963.

серця немає аналогій не тільки на цій території. В Мукачівському історико-краєзнавчому музеї також зберігається скриня з датою "1776", що подана на передній стінці. Її неповторність обумовлена передусім декором – стилізованими рослинними мотивами та їх елементами. Хоча скринь з таким орнаментом поки-що на Закарпатті більше не виявлено, проте, умовно, її можна віднести до меблів місцевої роботи. Натомість скриня зі с. Кліцко на Прикарпатті має право вважатися автохтонною, до того ж, дуже давньою⁶⁵. І не тільки за станом збереження – спорохнілої та розтрісканої деревини. Це видовбане у грубому, довжиною півтора метра стовбурі, глибоке корито, що закривається плоским віком із двох збитих тесаних дошок. Вона має форму паралелепіпеда, дещо розширеного у верхній частині. Слідів декору на ній не має. Відомо, що таку форму мали найдавніші скрині і не тільки у слов'ян⁶⁶. До давніх з-перед XVIII ст. скринь – як за конструкцією, так і за декором, слід віднести таку, що зі с. Гради в Карпатах⁶⁷. В пази всіх чотирьох тесаних широких її ніжок-стояків запущено по три дошки, а плоский верх прикріплений "на шули". Вся поверхня цього меблевого виробу, включно з віком, покрита ризованим орнаментом з мотивів солярного знака та клинців. Вони розташовані по горизонталі на передній та бокових стінках, та на віку – в центрі і по його кутах.

В інтер'єрі селянської хати скриня, як правило, стояла біля стола, зліва від нього. Це почесне місце вона зайняла у відповідності до традицій. Як відзначає Т.В.Косміна, їй належала особлива роль серед усіх традиційних меблів. Адже з нею пов'язувалось майбутнє дівчини на виданні, вона засвідчувала статечність господині то-що⁶⁸. Скриня накривалась найбільш шанованими в даній сім'ї тканинами: килимами, веретами, вишиванками. При цьому передня декорована стінка залишалася відкритою, доступною для огляду. Параметри скринь, їх конструкційні особливості, декор були обумовлені багатьма об'єктивними

факторами, закріпленими в місцевих традиціях. При відносно стабільних подібностях цих меблів в межах окремих регіонів, все-ж-таки, допускалась певна їх інваріантність.

В Україні найбільш розповсюдженими були три типи скринь: прямокутні з плоским віком, саркофажні, та так звані кухри – скрині з опуклим віком. Найбільш поширеними, з двома підвидами були скрині з плоским віком. Найбільш давні, на рамі з коліщатами, і пізніші з середини та кін. XIX ст. – безрамні на ніжках-підставках та з ледь опуклим віком. Скрині обох цих підвидів бувають з окуттям і без нього, але обов'язково з мальованим декором, переважно з рослинних мотивів, на передній стінці, або "передньому боці", як називали цю частину скрині на Полтавщині. Тут фантазія народного майстра, рідше містечкового альфрейщика виплескувалася у формі розкішних вазонів, букетів, чи то по-іншому укладених квітів, нанесених енергійним пружним мазком. Продовгувата форма скринь, особливо другого виду, обумовлювала й загальну композицію декору. Вона здебільшого складалася з двох однозначних за силою виразу частин, окреслених вузькими рамками, або вичленовуваних вертикалями окуття. Розмежовувати їх міг і мотив стебла якоїсь ближче неозначеної рослини, що волею майстра-декоратора проростала від самого низу стінки до її верху. З-поміж багатства квіткових мотивів можна розгледіти рожі, дзвіночки і тому подібне.

Прийоми конструкції та декору полтавських скринь виступають й у скринях Слобожанщини, де ці, як і інші меблі, не мали таких давніх традицій, оскільки територія цього регіону почала інтенсивно заселятися тільки з другої пол. XVIII ст. Скриня, що зберігається в Харківському історичному музеї, була зроблена досвідченим майстром ймовірно в другій пол. XIX ст. Вона має чіткі прямокутні форми, рівне віко зі згладженими краями, невисокий цоколь, що виступає дещо за краї стінок, та незначний, характерний для полтавських скринь, хвилястий виріз нижньої частини передньої та бокових стінок. Вся поверхня передньої стінки густо покрита квітковим орнаментом. Але виконаним неначе по шаблону, – в ньому немає тієї свободи у виписуванні квітів, що так характерні для майстрів з Полтавщини. В

⁶⁵ Архів ІН НАН України.– Ф. 1.– Оп. 2.– № 338.

⁶⁶ История декоративного прикладного искусства.– Москва, 1982.– С. 303.

⁶⁷ Архів ІН НАН України.– Ф. 1.– Оп. 2.– С. 338.

⁶⁸ Косміна Т.В. Сільське житло Поділля, кін. XIX–XX ст.– К., 1980.– С. 172.

орнаменті проступає чітко означена схема, основу якої становлять два квадрати зі світлим фоном, на кожному з яких в певному ритмі розміщені рівновеликі квіти-розетки. Вони – й в центрі бокових стінок, та рівними рядочками покривають і віко скрині.

Крім такого декору тут відомі скрині, прикрашені сюжетними зображеннями. До таких треба віднести скриню із зображенням популярної в українському народному малярстві XVIII-XIX ст. сценки з козаком Мамаєм. Вона займає всю площу передньої стінки⁶⁹. Манера виконання, як і традиційний напис внизу картинки, видають руку народного майстра. Безсумнівно, що ця скриня стояла на почесному місці в хаті і була доступна не тільки для огляду, сцени, але й прочитання тексту.

На таке сприйняття була, очевидно, розрахована й скриня з Полтавщини, створена також в XIX ст.⁷⁰, на її передній стінці є зображення двох птахів серед квітів. Безіменний сільський художник у двох вичленованих кольорами прямокутниках розмістив дві зозулі. Весь вільний простір між площинами заповнив хвилястим вінком з квітів, що, роздвоївшись у верхній частині під віком, обвиває обі картинки. На розбудованій цокольної частині скрині, в якій наполовину приховані доволі великі коліщата, розмістив соковиту орнаментальну полосу з традиційного бігунця, підкреслюючи в цей спосіб зображення зозул, як символу щасливого подружжя. На східному Поділлі скрині прикрашувалися в основному залізним оковуванням з однієї сторони⁷¹.

Особливо монументальні в образі є давні полтавські скрині. Вони сприймаються як своєрідні споруди на високих цоколях, з-під яких часто виглядають коліщата. Їх можуть замінити чотири масивні дощаті опори-ніжки, фігурно вирізані. Взагалі нижній край цоколя рідко буває без волютоподібних або ступінчастих вирізів. Прямокутні форми низу і стінок скрині прикриває плоске віко. Його краї з трьох боків виступають над стінками і творять своєрідний маленький карниз,

що зрівноважує цокольну частину і, таким чином, надає логічного завершення цим меблям.

Скрині XVIII-XIX ст. із Дніпропетровщини є прямокутної форми, мають невеликі розміри. Корпус з тонких дошок змонтований на невисокому цоколі – підставці, нижній край якої, як і у більшості скринь взагалі, має два есоподібні вирізи, що від середини симетрично розходяться в протилежні сторони. По жовто-медовому тлі передньої та бокових стінок, часто й віка, густо розсіяні червоні та сині квітки. Відомі скрині і з більш скромним декором: на передній стінці – два квадрати окреслені тонкою світлою лінією, що на зовні кожного кута закручуються двома завитками. Тут же розміщені невеличкі квітки-розетки.

Починаючи з XVIII ст., продовж XIX – поч. XX ст. в Україні склалися традиційні осередки по виробництву скринь, зокрема такі, як с. Скопці на Київщині, Лебедин – на Полтавщині, с. Тайсарів, містечко Рожнятин – на Бойківщині, с. Смолярі – на Західному Поліссі і тому подібне.

Відомим центром виробництва скринь на заході України вже у XVIII ст. було містечко Яворів, що недалеко від Львова. Тут їх виготовляли з розпиленого дерева сосни, рідше явора, дуба, ясеня. Технологією передбачувалась ретельна підготовка зовнішніх поверхностей до розпису. Їх вигладжували відповідно приготовленою замазкою – “трачиною” з наступним зачищуванням скрібками, абразивним папером, після чого наносили “грунт”, тобто тонували клеєвими фарбами зеленого або жовтого кольорів. Розпис, що наносився саморобними пензлями з кінського волосся, свинячої щетини, коров'ячої та котячої шерсті також здійснювався у відповідності до провіреної практикою послідовності. По заґрунтованих полях передньої, бокових стін та віка скрині наводилась кількасантиметрової ширини смуга темнокоричневого кольору. Слідом за цим по віку та передній стінці тонкою лінією вичленовувалися “квартирки” або “вікна” – прямокутної площі, що покривалися зеленою фарбою. Це було місце для нанесення основного декору з квіткового чи іншого наближеного до нього мотиву. Вільні від цих прикрас площі “фляндували”, тобто покривали декором з тонких хвилястих ліній, протертих по вологому ще фоні зубцями простого дерев'яного пристрою

⁶⁹Архів ІН НАН України.– Рукоп. фонд І.– Оп. 2.– Од. 35.5.– С. 75.

⁷⁰МНПА України.– Інв. № ДМ 3212.

⁷¹Косміна Т.В. Сільське житло Поділля кін. XIX – XX ст.– К., 1980.– С. 172.

у вигляді гребінця. Від головних орнаментальних мотивів походили й назви скринь: “квіткова”, “вазонкова”, “віночкова”. Ці останні були популярні до поч. ХХ ст. Мотив віночка повинен був викликати асоціації з весільними вінками молодої та дружки. Розповсюджений був на яворівських скринях і мотив “качечка”, що виводилося від подібного на східних тканинах “огірочка”. В основу розпису яворівських скринь лягли п’ять кольорів: домінуючим, серед яких були зелений, червоний та жовтий⁷². При величезній інваріантності декору форми скринь були чіткими, архітектонічними.

Окрім скринь з плоским верхом, в Східних Карпатах відомі також скрині саркофажні. Дехто з дослідників їх генезис (з певною мірою обережності) виводить від античних прототипів, чи типологічно споріднює з відомим мармуровим саркофагом Ярослава Мудрого⁷³. Відомо, що в епоху Ренесансу в Європі були дуже популярні багато різьблені саркофажні форми⁷⁴. Можливо, що прототипів скринь таких форм треба шукати в Прикарпатті. В цьому плані видається доволі переконливим твердження окремих дослідників, передусім В.М.Гнатюка про те, що такі скрині потрапили в гірські, більш віддалені місцевості з Покуття, де, як відомо, всі суспільно-економічні процеси були інтенсивніші⁷⁵. Він переконливо довів, що скриня не є винаходом гуцулів; більше того, у них вона виконувала функції своєрідної тари, сховку на збіжжя⁷⁶. Відомо, як високо цінувалося збіжжя в Карпатському краю. Кількість його свідчила про достаток та заможність. Тому скриню з зерном тримали в хаті, тоді як одяг переховувався в коморі. Звідси й посилена увага в гуцульському, взагалі гірському середовищі до цього предмету, як сховку життєво необхідного продукту. В степовій та лісостеповій зонах України, де для зберігання зерна скриня своїми малими розмірами явно не надавалась, в ній пе-

реховували одяг та інші цінні речі, що й було передбачено її внутрішньою конструкцією. Правда, її функції виходили далеко за межі вищезначених; достатньо відзначити лише місце скрині в системі обрядів. Вона відігравала й певну соціально-престижну роль.

При збереженні основних принципів конструкцій та декору прямокутні стояки-ноги, двосхиле віко, різьблений декор, скрині в Карпатському регіоні, в ареалі, заселеному гуцулами, бойками та лемками, різнилися не тільки в залежності від того, в якій етнографічній зоні були виконані, а й мали свої більш вузькі локальні відмінності. Наприклад, у с. Яворів, що біля Косова, робили переважно саркофажні скрині. На двосхилому вікні розміщували великі різьблені “громові знаки”, а на передній стінці – такий же ж знак, розетка та “кочела” в різних зіставленнях. Ніжки декорувались скісними хрестами, клинцями, по-різному укладеними лініями, тобто найпростішими мотивами, відомими в місцевому різьбярстві. Заглиблення в різьбі тонулися в чорний колір відповідно приготовленою сажею⁷⁷. Скрині, що походили з другого, не менш відомого осередку народного мистецтва Гуцульщини – Космача, мали віко, здебільшого не декороване. Різьблені мотиви “сонця” розетки займали тільки площу передньої та бокових стінок.

Ще в інших Карпатських місцевостях скрині робили з плоским віком, але всю поверхню трьох стінок та передніх плоских ніжок покривали різьбованим декором. Так виконані прямокутники – в один, два ряди по горизонталі, займали середню частину передньої стінки. Над ними були півкола, а знизу круги, трикутники з хрестом по центру. Ніжки вкривались прямокутними та ромбовидними мотивами, що чергувалися. Але основний декоративний ефект досягався через кольорове тонування площин. Чорні ритмічно чергувалися з синіми по червоному тлі. Власне такими були скрині на одяг, придане молодої, що побутовували в селах Рангури, Чартовець на Покутті в 60-70-их рр. ХІХ ст. Вони відомі з зарисовок та опису О.Кольберга⁷⁸. Правда, кольорів на скрині молодої було більше – чорний, білий, синій, жовтий та зелений.

⁷²Чугай Р.В. Яворівщина.– К., 1978.– С. 74-76; Будзан А.Ф. Українські народні скрині // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.– К., 1975.– С. 112.

⁷³Будзан А.Ф. Українські народні скрині // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.– К., 1978.– С. 112-113.

⁷⁴Weltkunst.– Munchen, 1982.– № 12.– II. 1 а.– S. 2; Zwolinska K., Malick Z. Mały stownik...– S. 342.

⁷⁵Арсенич П.Г. Етнографічна діяльність В.М.Гнатюка // НТЕ.– 1982.– № 2.– С. 72.

⁷⁶Там само.

⁷⁷Коломийський музей Гуцульщини. Експозиція.

⁷⁸Kolberg O. Pokucie.– T. I.– Krakow, 1882.– S. 58-59.

З-поміж усіх форм і засобів прикрашування скрині в Україні, за винятком Карпатського краю, основними були скрині з плоским віком, декоровані малюванням. При всіх територіальних, вузько локальних відмінностях скрині розписувалися квітами, взагалі рослинним орнаментом.

Побутували також скрині із залізним окуттям. Воно не тільки збільшувало надійність цього виду меблів, але й підносило його естетичну цінність. Ритмічно розволені неширокі полоски з тонкого листового, часто й просто розклепаного ковалем заліза з фігурним закінченням на кінцях, покриті як правило чорною фарбою, надавали такій скрині додаткових художніх якостей, навіть якщо вона була мальована.

Інваріантність скринь з окуттям надзвичайно велика. Такі були розповсюджені по території всієї України. Їх різновид, так звані "білі скрині", в яких окуття було єдиною прикрасою – такі вироблялися в с. Шишаки на Полтавщині, особливо поширення не набули.

Кухор (білоруський "куфар", польський "kufer"), як аналог скрині поширюється в Україні з XIX ст. Його форма прийшла із Заходу⁷⁹. Розповсюдженню кухрів сприяло декілька факторів, зокрема урбанізація. Вони відрізнялися від традиційної скрині, перш за все, опуклим віком, зробленим як і весь цей предмет, з відносно тонких пилованих дошок. Крім того, кухри завжди мали металеве окуття. Це, як правило, залізні листви, що оперізуючи кухор, скріплювали всю його конструкцію. На стиках стінок, на кутах, кріпилися металеві фігурні елементи. Передусім, такими були ті, що навколо щілини на ключ. В комплексі вони становили основу декору цієї меблі. Кухри часто були об'єктом розпису, запозиченого з іншого мальованого предмету. Залізне окуття, чіткістю ліній, ритмом, навіть при відсутності в ньому елементів опрацьованих художньо, надавали предметам потрібної виразності. В кухрі виготовленому в кін. XIX ст. в м. Городку, що недалеко від Львова, вся передня стінка по горизонталі розчленована п'ятьма вузькими кованими залізними листвами, розчленованими по сторонах на криволінійні елементи, що асоціюються з гілками,

які відходять від стрункого стовбура-лиштви. Їх закінчення мають форми, що дещо нагадують популярні готичні мотиви лілей. Підкреслено декоративною домінантою в усьому окутті цього кухра є середня листва. Вона ширша від інших, а плавні вигини завершення надають їй подобу великої пишної квітки, що двома залізними пелюстками неначе огортає, охороняє отвір для ключа, який тут має символічну форму серця⁸⁰. Продумане розміщення окуття і на бокових стінках. Дві листви формою аналогічні тим, що й на передній стінці, проте з'єднані у верхній частині есоподібними елементами створюють подобу високої арки, до якої прикріплена кована масивна ручка. З'єднання усіх стінок кухра по вертикалях прикрите вузькою листвою з прорубаними отворами, що надають їм вигляду своєрідної мережки.

Кухри, в яких окуття виступає як основний елемент декору, з часом кількісно поступаються більш простим у виконанні, оббитими неширокими простими листвами та прикрашеними малюванням. З кін. XIX ст. вони входять в побут майже по всій території України, особливо ж на західноукраїнських землях. Зрозуміло, що і ці вироби мали певні відмінності як в конструкції, так і в декорі. Впродовж довгих років найпоширенішим способом прикрашування таких кухрів було покриття всієї їх поверхні олійними фарбами: вишневого, зеленого, синього кольорів усіх відтінків. Застосовувався також квітковий розпис, по-різному компонований на боковинах та віці.

З поч. XX ст. все більшого поширення набували кухри з геометричним орнаментом, що покривав усю їх поверхню. Такі, наприклад, вироблялися в с. Смоляри, тепер Старовижвівського р-ну Волинської обл. Вони за розмірами були менші від традиційних скринь. Декор їх складають фляндровані мотиви на передній та бокових стінках і віці. Центром композиції є широка вертикальна смуга, що в свою чергу декількома прямими лініями ділиться на менші поля. Взагалі техніка нанесення декору на цей предмет в основі своїй не складна: суха поверхня кухра покривається білою фарбою, її, після висихання перебивають фарбою майбутнього кольору цієї скрині переваж-

⁷⁹ Анри де Моран. История декоративно-прикладного... – С. 303.

⁸⁰ Архів ІН НАН України. – Ф. № 1. – Оп. 2. – Од. зб. 4. – С. 31.

но сіро-зеленого, сіро-блакитного. По свіжо нанесеній фарбі “гребінкою” – своєрідним гребінцем, зробленим з дерева, а з 1930-их рр. з куска твердої гуми, протирається полоска, форма та ширина якої залежить від “гребінки” та вправності майстра і його творчого імпульсу. Адаже колорит, композиція, мотиви декору вироблених тут кухрив набули вже традиційних, своєрідних канонів. Якщо майстер і вносив у свій виріб щось нове, то тільки в рамках цих прийомів. Тільки так окремі з них мовчазно утверджували свою творчу самобутність в середовищі майстрів-сусідів. Це диктувалося, зокрема, законами конкуренції, – виробництво кухрив в цьому поліському, колись типово вбогому селі було основним засобом існування багатьох сімей. Кухри звідси вивозили на збут не тільки у навколишні села, але й в місцевості в радіусі до 100 і більше кілометрів: в Ковель, Вижву, Любомиль, Камінь-Каширський, навіть у сусідню Білорусію, наприклад, містечко Малоріту. Попит на них зберігався довго, він диктувався виключно місцевими весільними традиціями. Це на початку 1980-их рр. майстер Бірюза Хома Іванович та декілька інших столярських його колеги збували свої вироби на ярмарках. Матеріалом для їх вироблення служило добре висушене дерево сосни, рідше ялини (“яли”). Інструментарій був не складний: “шибеник”, “шершенок” (фуганки для підготовчих робіт), “геблик”, долото, молоток, “обценги” та два “одборники”, якими накладали “вічко” (верх) “на станок” (боковини з днищем). Всі дошки стінок, верха, дна склеювали. Боковини раніше скріплювали оббиттям, відтак їх “брали на замок”.

На поч. ХХ ст. побутували також кухри, що, як і “білі” скрині, були позбавлені традиційного декору, – лиш тоненька зубчаста лиштва по краях передньої стінки та віка скромно засвідчували про приналежність цього предмету до весільного обряду. Одночасно зі згадуваними типами скринь та кухра в кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. побутували також їх різновиди, що найчастіше являли собою поєднання форм традиційної скрині з кухром. Вони мали підкреслено масивне опукле віко, а крикливий рослинний розпис покривав всю поверхню цього предмету. Такі виробляли містечкові ремісники та збували, розвозячи їх по навколишніх селах. На Західному Поділлі були розповсюджені

скрині з плоским віком, корпус яких розширювався в верхній частині, а кріпився на ніжках, або плінтусі з фігурними вирізами.

Зі скринєю, як із столом, була споріднена скриня-стіл, тобто предмет, що поєднував у собі функції обох названих вище. Найдовше вони збереглися на південно-західних землях України. Але якщо у подільській хаті він стояв на місці стола, хоч в ньому і превалювала форма скрині, дещо розширеної у верхній частині, з “прискринком” всередині та з замком, до того ж “малюваної”, то давньогуцульські скрині-столи були більш наближені як за формою так і функціонально до стола. Вони мали високі ніжки, що дозволяло людям зручніше розміщуватись біля них, та значно більшу за розмірами, особливо по довжині, стільницю. Конструкційно обі ці основні частини між собою не були поєднані; доступність до скрині здійснювалась через просте відсування стільниці.

В.Шухевич найдавнішу таку різьблену скриню-стіл з Гуцульщини відносив до поч. ХVІІІ ст.⁸¹. Її форма і декор дещо відрізняється від однотипних, – широкі ніжки знизу мають аркоподібні вирізи, а по краю всього поля передньої стінки накладена тонка широка лиштва з вирізаними зубцями та шестипелюстковими розетками у верхній її частині. Центр поля цієї стінки займає “хрещатий” хрест, вся поверхня якого вкрита тригранно-виїмчастою різьбою. Чотириконечні хрести з численними гнучкими відгалуженнями поміщені на передніх сторонах ніжок. Ця скриня прикривається тесаним віком-стільницею, параметри якої виходять за її межі. Різьблена скриня-стіл з Чернігівщини, датована кін. ХVІІІ ст., свідчить не тільки про побутування цього типу меблів в різних етнографічних зонах України, але і про декорування їх різьбою⁸². Основні мотиви такої різьби – це розетки, громові знаки, хрести, півкола тощо, виконані технікою плоскої різьби та ризування. До певної міри вони є аналогічні тим, що виступають на вище згадуваній гуцульській скрині-столі. М.Сополіга на основі обстеження

⁸¹Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899. – С. 99 (зберігається в Музеї етнографії та художнього промислу ІН НАН України).

⁸²Українське народне декоративне мистецтво. Різьба та розпис. – К., 1962. – Табл. V.

давніх столів та їх конструкційних особливостей у північно-східній Снинщині на Словаччині припускає, що стіл замінив тут скриню з плоским верхом, що він не тільки став на її місце, але й перейняв від неї форму, зокрема стільниці⁸³. Відомі факти, які дозволяють стіл, як тип меблі, виводити також від лави.

Вжитково репрезентативними можна вважати й такі розповсюджені в Україні предмети хатньої обстави, як мисники, намисники, "царники" – на Поділлі. Виставлений у них посуд, переважно декорований, взагалі кращий, вибраний з асортименту місцевих гончарів, свідчив про матеріальний добробут та добрий смак, на рівні його розуміння власниками.

Мисник появився в житлі українського селянина відносно пізно. Поки-що немає можливостей конкретизувати час його виникнення. Поза сумнівом, процес формування цього предмету був довготривалим. Можна тільки припускати, що первісні його форми з'явилися, коли в сім'ї появилася більше посуду. Протягом віків з розвитком гончарства, зростання економічно-культурного рівня селян та інших факторів, його форми зазнавали трансформації. Мисники до певної міри відзеркалювали соціальне становище їх власників.

Свій генезис ці меблі (хоча до таких їх можна віднести дуже умовно), розпочали з простої полиці, прикріпленої на кронштейнах, чи іншим способом над чи біля вхідних дверей. З бігом часу їх розміщення набуло певної регламентації. Мисник отримав форму навісної, або приставної шафки, відкритої або закритої, встановлюваної біля дверей. На Середньому Подніпров'ї були поширені мисники різних типів: поличкові, навісні, з шафками та інші. Їх розписували рослинним орнаментом, переважно квітами фантастичних форм⁸⁴. На полицях для посуду можна було бачити боковини, що мали закінчення, силует яких нагадував форму кінської голови⁸⁵. Ця деталь не нес-

ла ніякого функціонального чи конструктивного навантаження. Це елемент декору. Ізоформа кінської голови була пов'язана з певними уявленнями про її охоронні функції. Відомо, що давні слов'яни, наділяли окремих тварин магічними силами. До таких відносився і кінь. Ще в XIX ст. на Чернігівщині біля окремих жител можна було бачити закріплені на кілках черепи кінських голів. Тут кінь вважався твариною віщою і, водночас, зловіщою⁸⁶. На Подніпров'ї в повсякденному вжитку селян побутовали речі, виробничі знаряддя, наприклад, держакі, або ручки ковшів, притики до ярма і тому подібне, не лише з декоративними, але й з конструкційними частинами у формі кінської голови. В сільському будівництві в Україні подекуди ще й тепер є така архітектурна деталь даху як "коник". Традиційні "коніки", що виступали не тільки як закінчення кронштейнів, але й як прикраси на мисниках на Полтавщині. Особливо вироблених в кін. XIX ст., не без впливу майстерень, організованих Земствами. Зразком може правити мисник, що в експозиції Полтавського краєзнавчого музею. Його лицева поверхня декорована різьбленими зображеннями півника, риби, геометричними мотивами, а на верхній полиці розміщені чотири "коніки".

На Слобожанщині функції мисників найчастіше виконували полиці, прикріплені до стіни з боку дверей, а також над ними⁸⁷.

На Поділлі, де мисник ("царник"), як і в інших регіонах України, пройшов шлях від полиці прикріпленої біля дверей до складної по-різному декорованої конструкції наближеної до буфету⁸⁸.

До серед. XIX ст. мисника, як предмету хатньої обстави, не знали на Західному Поліссі. Тут ще на поч. XX ст. його заміняла одна полиця над дверима, або декілька дошок покладених на кілки вмонтовані в стінку біля дверей⁸⁹. В окремих місцевостях його творили дві розміщені одна над одною полиці, скріплені на кінцях шматками до-

⁸³Сополига М. Жиле приміщення в народному будівництві північної частини Снинщини в другій половині XIX ст. та початку XX ст. // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.– Пряшів, 1972.– № 6.– Кн. 2.– С. 129.

⁸⁴Українське народне декоративне мистецтво.– К., 1962.– Табл. X.

⁸⁵ІНФЕ НАН України.– Рукоп. фонд.– Ф. 39-2-60л3.

⁸⁶Шульгина Л. Коник. Прикраса на форму кінської голови та занепад її орнаментальної форми // Матеріали до української етнології.– К., 1929.– Т. 10.– С. 118, 123-124.

⁸⁷Жизнь и творчество крестіан Харьковской губернии.– Х.: Изд. Губ. Стат. Комитета, 1895.– Т. I.– С. 178-179.

⁸⁸Косміна Т.В. Селянське житло на Поділлі...– С. 170.

⁸⁹Kraszewski J. Wspomnienie Polesia...– S. 14; Таранущенко С.А. Давнє поліське житло // НТЕ.– 1969.– № 1.– С. 21.– Іл. 13, 15.

шок. Отриману таким способом поздовжню нішу завішували тканиною. Інколи продовжена верхня полиця простягалася понад двері і, таким чином, збільшувала місце для зберігання посуду. В 1920-30-их рр. на Західному Поліссі були розповсюджені мисники із закритими шафками. Типовим є той, що зберігся в хаті І.Н.Лінник в с. Ветли Любашівського р-ну Волинської обл.⁹⁰. Це дві недовгі (дещо більше 1 м) масивні полиці, з'єднані боковинами, а внутрішній простір між ними розділений перегородками на три частини, дві з яких перетворено на шафки, що закриваються фільтончастими дверцятами. Внизу середньої ніші горизонтально прикріплена широка дощечка з отворами на ложки – ложкар. Верх полиці прикриває галерея з профільованих баясинок.

Відомі також мисники з полицями, в яких верхня має фігурно вирізані боковини, а нижня закривається двома дверцятами. Різьблені елементи декору на мисниках в Західному Поліссі, як взагалі на виробках з дерева в цьому регіоні, зустрічаються вкрай рідко. Прикраси найчастіше зводяться до скупі профільованих баясинок, що з'єднують полиці, неглибоко врізаних рівнокінечних хрестиків, або мальованих шестипелюсткових розеток⁹¹.

Мисники здавна були в інтер'єрах жител українського населення Східних Карпат. Найдавніші відомі, з XVIII ст., походять з Гуцульщини⁹². Це горизонтальна скриньова конструкція (90 x 40 x 20) з потемнілого від часу дерева смереки. По довжині він членований на п'ять рівних частин, а по висоті – на дві. Вертикальні перегородки прикриті різьбленими півваликами, що з боків прикрашені зубчиковими вирізами. Мисник розрахований на десять предметів, кожен з яких тут неначе себе демонструє. Одночасно з мисниками такого типу, існували простіші і за формою і за декором. Зазвичай, це полиці, не більше чотирьох, з'єднані по вертикалі боковинами. Часто лише з однієї сторони. Такі можна було бачити в курних та напівкурних хатах. Але поміж них були й такі, в які був привнесений елемент есте-

тичного. Наприклад, мисник з хати в с. Прислуп, чотири полиці якого одним кінцем спочивали на підпорках, закріплених в стіну, а другим – до масивної боковини⁹³. В її доволі грубій торцевій частині примітивно вирізані колонки, та півколонки, волютоподібні мотиви. Вони розміщені над собою кількома уступами.

Найбільш розповсюджений і такий, що подекуди зберігся до серед. XX ст., і займав весь простінок від долівки до стелі праворуч дверей. Його основою була шафка з двома дверцятами, над якою знаходились полиці, остання з яких продовжувалася над дверима. Відомі й інші варіанти цієї конструкції: з полицями, частково закритими дверцятами, з вічками різних форм, з балюстрадкою на верхній полиці тощо. Декор демонстрував себе й у фігурних побічницях, на площинах фільтонкових дверцят, у формах баясинок, що ритмічно членували верхні полиці на вічка і тому подібне. Інколи торці боковин і полиць прикривалися ширшими від них не грубими лиштвами з різьбленою поверхнею. На Гуцульщині мисники виготовляли і відомі майстри різьбярської справи. Справжнім шедевром цього виду хатньої обстави є мисник, створений Шкрібляком Василем Юрійовичем (1856-1928) вже незадовго до смерті⁹⁴. Власне це вже не стільки предмет для зберігання посуду, як своєрідна вітрина для кількох спеціально відібраних для цього зразків. В основі його конструкції лежить понад півтораметрової довжини полиця закрита з трьох боків, її висота дещо менша півметра, членована на п'ять вічок з дуже декоративно опрацьованими накладними елементами. Майстер застосував тут весь набір виражальних засобів, якими володів; це орнаментальні мотиви: кочела, ільчасте письмо, розклинання, дужки, кривульки, клинці, використав кольорові коралики і тому подібне. Творець цього мисника передбачив можливість демонстрування його без посуду: внутрішні стінки усіх вічок також густо декоровані.

Шафа, як меблевий виріб для збереження одягу, тканин, інших споріднених з ними речей, з'явилася в житлі селянина в Україні очевидно не раніше XIX ст. До цього часу її функції ви-

⁹⁰Архів ІН НАН України.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 312.– С. 3.

⁹¹Там само.– С. 4.

⁹²Музей етнографії та художніх промислів ІН НАН України.– Інв. № 40872.

⁹³Архів ІН НАН України.– Фонд П.М.Жолтовського.

⁹⁴Національний музей у Львові.– Інв. № 47384.

конували скриня, або підвішена, чи прикріплена до стелі біля тильної стіни, ближче до печі, іншим способом жердка. Подекуди вона збереглася й при наявності шафи. Вона не згадується ні в документах, ні у записах дослідників. Її наявність у селянській хаті, як “малий шкап”, фіксується лише в другій пол. ХІХ ст.⁹⁵. Дошукуватися прототипів шафи на українських землях уявляється не зовсім доцільним: Анрі де Моран появу шафи у середньовічній Європі, до того ж тільки у культових спорудах (собор Баййо, ХІІІ ст. та інші) пов’язує зі скринєю⁹⁶. Він при цьому відзначає, що більш широке її розповсюдження розпочалося лише в епоху Ренесансу⁹⁷. Проте в ХVІ ст. шафи надзвичайно рідко зустрічаються на сусідніх з Україною землях, наприклад, у панівної верхівки Польщі⁹⁸. Шафи у побуті вищих верств суспільства в Україні появились в кін. ХVІІ-ХVІІІ ст. Наприклад, імпортовані гданські шафи на Київщині відомі у ХVІІІ ст.⁹⁹. Інколи окремим місцевим ремісникам, столярам вони правили зразками. Але під їх руками вони набували спрощених форм, що в цілому дуже приблизно нагадували еталон. Власне такою є шафа, що походить з поч. ХІХ ст., вся площина дверцят якої розписана квітковим орнаментом по центру укладеному в композицію типу барокового вазона¹⁰⁰. Декілька шаф з-поміж тих, що були створені сільськими столярами в Україні на зламі ХVІІІ-ХІХ ст. зберігалися у церквах. Наприклад, в церкві с. Очеретна на Тернопільщині¹⁰¹. Звертає на себе увагу незвична для меблів цього виду фасадна її сторона – вузькі двері з двох широких та грубих дошок. Вони займають ледь більше третини ширини цієї шафи. Вона призначалась для зберігання священничого облачення. Єдиним виявом потреби її творців внести в цей предмет естетичний момент є верхнє закінчення передньої частини, якому надано волютоподібної форми, що дуже віддалено нагадує барокову. В

принципі подібна до неї і шафа з с. Надиби на Дрогобиччині¹⁰². Лише дверцята в ній зроблені з однієї широкої дошки, а її верх закінчується подобою карнизу з двох скромно профільованих вузьких лиштв. Доповнює цей декор також невибаглива ковальської роботи фурнітура з серцевидними закінченнями. З другої пол. ХІХ ст. шафи, як і інші види меблів, все частіше доповнюють традиційно скупі обставу сільських жител. Дрібні меблярські виробництва, яких стає все більше виробляють їх у значній кількості й по відносно доступній ціні збувають населенню. Цими речами вони нав’язують споживачам естетичні смаки інших суспільних верств, що орієнтувалися на пізній ампір, бідермаєр, чи стиль історизму. Спроби повернути виробництво меблів, як і інших видів художніх промислів, у русло формотворення по законах народного мистецтва чим, зокрема, на Східній Україні займалися Земства, а в Галичині – різні товариства, не могли дати бажаних результатів, оскільки вони базувалися на квазінаукових засадах. Однак опосередковано все це доволі активно сприяло популяризації в селянському середовищі нових видів меблів, поміж них і таких, як ліжко.

Вперше ліжко столярської роботи було внесене в хату селянина в Україні, та й то заможного, не раніше серед. ХІХ ст. Слідом, як зауважує Е.Сахута, говорячи про ці меблі на білоруській землі, за шафою. І спершу воно призначалося тільки для господарів. Більшість селянських подруж’я в Україні спали на традиційному полу. З кін. ХІХ ст. його поступово витісняє ліжко. Майже виключно дерев’яне. Свідченням того, що ліжко з’явилося в хаті селянина не раніше другої пол. ХІХ ст., а подекуди, наприклад, на Поліссі тільки в самому його кінці є те, що ще у 1970-их рр. його тут називали “піл”. На північній Житомирщині – “пул”. Тут воно ще до недавнього часу часто займало й місце традиційного пола біля печі. Більше того, оскільки висота ліжка і пола була різною, то ліжко в хаті О.П.Лазаренка в с. Дітковичі на Житомирщині, зроблене вже після 1945 р. і встановлене на місці свого родового попередника, також було пристосоване до його висоти¹⁰³. З цієї

⁹⁵ Жизнь и творчество крестиян Харьковской... – С. 620.

⁹⁶ Анри де Моран. История декоративно-прикладного... – С. 304.

⁹⁷ Там само. – С. 335.

⁹⁸ Historia kultury materialnej Polski. – Т. III. – S. 206.

⁹⁹ Setkowicz J. Zarys historii meblia... – S. 30.

¹⁰⁰ Українське народне декоративне мистецтво... – Табл. 7.

¹⁰¹ Архів ІН НАН України. – Рукоп. фонд. – Ф. І. – коп. ф. П.М.Жолтовського. – Фото 249.

¹⁰² Там само. – Фото 410.

¹⁰³ Архів ІН НАН України. – Рукоп. фонд. – Ф. І. – Оп. 2. – Од. зб. 312. – С. 5.

метою його ніжки неначе штучно продовжені. В долівку, в місцях, де вони мали стояти, вкопані чотири круглі стовпці висотою біля 20 см. На них і встановлене ліжко. Приставлений до нього низенький стільчик, власної роботи, править за східцю. Конструкційно-художнє вирішення цього ліжка не передбачувало таку ситуацію, в яку потрапило. Адже своїми фігурно закінченими, доволі високими бильцями воно впирається – з однієї сторони в піч, з другої – в стінку. Над ним – одним кінцем до балки, другим до стіни прикріплена жердка. Це ліжко зроблене з грубих (понад 4 см) дошок, добре знайдене в усіх пропорціях і належить до типових місцевої роботи. В ньому відчувається ще селянське розуміння доцільності, надійності даної речі. З горою вишитих подушок на ньому, на фоні тканого килима, завішеного за ним на стіні, монументальне в образі надає цьому кутку житла доволі емоційного забарвлення.

Всі дерев'яні ліжка, що були в селянському побуті, можна поділити на ті, що не мали бильця і – з бильцями. Перші з них – найпростіші і найпоширеніші по усій території України до кін. ХІХ ст. – вироблялися з найдоступніших у набутті й обробці матеріалів, передусім дерева сосни, смереки, самими їх власниками. Вони були доволі вузькі, всі чотири боковини мали однакову (до 30 см) висоту. Рідко вони ставали предметом з естетичним, навіть найскромнішим доповненням.

Іншу групу становили ліжка з бильцями. Вони найбільш точно наслідували такі меблі, вироблені столярами на ринок. Тому в образно-конструкційній основі повторювали себе. Створені окремими сільськими столярами, а то й просто селянами для власного користування, вони ніколи повністю не повторювали якийсь зразок. Відмінності виступали передусім у формі та декорі бильця. Ця частина ліжка була своєрідним демонстраційним місцем, що засвідчувало естетичні уподобання місцевих майстрів, локальне розуміння краси цього предмету. В Карпатському регіоні, частково Покутті в кін. ХІХ – поч. ХХ ст. побутували ліжка з боковинами, декорованими різьбленням, або поєднанням його з фарбуванням¹⁰⁴.

Конструкційно та образно ліжка ще у першій

пол. ХХ ст. на Волинському Поліссі, як і в інших етнографічних районах України не дуже різнилися між собою. Вони мали рамкові бильця, однакові по висоті побічніці зроблені з простої дошки, днище – із шматків дошок різної товщини та ширини, відносно щільно укладених на лиштвах побічніць. Ця частина ліжка заповнювалась соломою. Основна цінність такого ліжка визначалася формою бильця та матеріалом (дерево дуба, ясена, сосни), з якого було зроблене.

За цими показниками їх можна поділити на три основні групи. До першої, найбільш поширеної, відносяться ті, в яких фільонкові бильця прямокутної формами. До другої – з фігурними бильцями, найчастіше з есоподібними формами їх верхньої рами. Третю – бильця, які у верхній частині мають різні вирізні “корони”, своєрідні акротерії з різьбленими, точеними елементами і завжди укладеними симетрично.

На Подніпров'ї ліжка – “кроватьі” виробляли ремісники, столяри в усіх містах, містечках, багатьох селах з місцевих порід дерева. Нечисленні екземпляри таких виробів, що уціліли, свідчать про те, що їх творці звертали основну увагу на функцію та надійність цих меблів, хоча і враховували фактор декору. Найчастіше він був зорієнтований на барокові та еkleктичні зразки. В хаті В.А.Миргородського з с. Миргородщина Козищанського р-ну на Полтавщині збереглося ліжко з кін. ХІХ ст., на обох бильцях якого є балюстради барокових форм з гарно точених балясинок. На “приголовчиці” вони доповнені ще своєрідними акротеріями, виконаними цією ж технікою. На цій території відомі ще й більш пишно декоровані ліжка, що в ХІХ ст., як і інші, виробляли в м. Богуслав. Одне з таких експонується в Літературно-меморіальному музеї І.Нечуй-Левицького в с. Стеблів на Черкащині. На високих, понад 1 м масивних бильцях з розвинутим карнизом, центральну фільонкову частину заповнюють сюжетні зображення: пейзажі з голландськими вітряками, поїздом з дивовижним паровозом. Вони свідчать що їх творець (творці), орієнтувався на якийсь західноєвропейський зразок¹⁰⁵.

Ліжко, конструкція якого, по-суті, не відріз-

¹⁰⁴Архів ІН НАН України.– Рукоп. фонд.– Ф. І.– Оп. 2.– Од. зб. 312.– С. 5.

¹⁰⁵Архів ІН НАН України.– Фонд № 1.– Оп. 2.– Спр. 312.– С. 18.

няється від згаданого гуцульського, ще до поч. ХХ ст. збереглося й у лемків. В пази чотирьох масивних ніжок-стояків запускалося по одній дошці – боковині, на бильці – дві, а то й три дошки. В нижніх потовщених частинах боковин і бильць видовбувався виступ, на який укладалися дошки, що творили днище ліжка¹⁰⁶. Такі ліжка часто робили з високими ніжками – піднімалися на такі ложа за допомогою стільця, а в міру потреби під ними тримали птицю, дрібну домашню худобу, навіть телят, зберігали картоплю тощо¹⁰⁷.

Інколи в цих, гранично простих за формою предметах, творча вдача майстра знаходила місце для заспокоєння внутрішньої потреби художнього вислову. І тоді грубі стояки-ніжки у верхніх частинах набували закінчень у формі куль, а бильця та побічніці по всій довжині декорувалися вирізаною ламаною лінією. Бувало, що дещо розширеній верхній частині ніжок-брусків, які виступали над бильцями, надавалась форма невеликих двох з'єднаних кружел. Вони розміщалися у площині побічніць. А через те, що ліжка завжди стояло повернене бильцями до печі та причілкової стіни, сприймалися як дві головки на коротких підрізках-шиях спільного тулуба, яким була верхня широка частина ніжки, яку вони завершували. Вся її поверхня декорувалася геометричним орнаментом – з рисок, зубців, кілець, радіально укладених розеток. Подібними декоративними елементами прикрашалися і фіртки, що вели на веранду хати, чи до комори на подвір'ї. Такі ліжка привертати увагу і наявністю у побічніцях висувних шухлядок, які здебільшого також були прикрашені декором.

Колиска відноситься до найдавніших створених людиною предметів побуту. Вона відома у більшості народів світу. Різняться конструкцією, матеріалом виконання, прикрашуванням, способом користування і тому подібне. Давні колиски, як і меблі, не збереглися. З-поміж причин цього найважливішою була та, що виконувалися вони з недовговічних матеріалів (лоза, луб, полотно тощо.). Дослідники, відзначаючи спільність у формах ко-

лиски різних народів світу, їх місце та роль у житті дитини, не є однаковими у поглядах щодо “статусу” колиски у системі обстави житла, взагалі життя різних народів¹⁰⁸. Якщо колиска тільки до певної міри віддзеркалювала матеріальне становище сім'ї (колиски залишали у спадок, дарували, позичали тощо), то значно тісніше вона була пов'язана зі світом уявлень, традицій. У природній турботі батьків про дітей значне місце займали пошуки способів охорони немовляти перед “злыми силами”. Тому на бильця колиски, якщо такі були, наносилися різні охоронні знаки, про що зокрема, свідчать і археологічні знахідки. В різних народів світу, в тому числі і слов'янських, з колискою, як і іншими предметами, що виконували її функцію, пов'язані численні повір'я, коріння яких губляться у далекому минулому. Пришельцями з тих часів є, наприклад, солярні знаки. Вирізані, ризовані на колісці вони повинні були не дати можливість “злим силам” приблизитися до дитини. Ще на поч. ХХ ст. такі, разом з християнською символікою, часто можна бачити на колісках.

Реалії та літературний матеріал підтверджують, що в Україні до ХХ ст. побутували два основні типи колисок: підвісна та стояча. Перша з них належить до найдавніших, ймовірно вона появилася ще до часів осілого життя людини. Їх виготовляли зі шкіри, лози, лубу, відтак полотна у поєднанні брусками дерева і тому подібне. Вони були дуже прості у виконанні, транспортабельні відповідали елементарним умовам догляду за немовлям, дитиною у перші роки її життя. Форма колиски, матеріал та конструкційні особливості були обумовлені факторами як природно-соціальними, так і традиціями, міжродовими зв'язками. Наприклад, колиска у формі дерев'яної рамки, до якої прикріплювалося полотно, та яка підв'язувалася на чотирьох

¹⁰⁶Reinfuss R. Ze studiów kultury Lemkowszczyzny po obu stronach Karpat // Polska Sztuka Ludowa.– 1966.– № 1.– S. 9.

¹⁰⁷Архів ІН НАН України.– Фонд рукоп.– Ф. І.– Оп. 2.– Од. зб. 310.– С. 11-18.

¹⁰⁸Сахута Е. Народная різьба...– С. 147, колиску називає меблем тимчасового користування. Поміж меблями для відпочинку і транспорту її вміщає К.Мошинський (Moszyński K. Kultura ludowa s'lowian.– Warszawa, 1967.– Т. I.– S. 579). Р.Райнфус колиску відносить до меблів, які носять в поле (Reinfuss R. Meblarstwo ludowe w Polsce.– Warszawa, 1967.– S. 8). До дитячих речей колиску відносить З.Зуберкова (Zuberkowa Z. Ludowy nabytek u Kamenackych Baniach u Spaney Doliny // Sl. Nar. Muzeum.– Rocznik XXI, 1977.– S. 147). Більшість сучасних українських дослідників колиску відносять до дитячих меблів.

шнурках до стелі, відома у всіх слов'ян¹⁰⁹. Така, або наближена за конструкцією до неї, побутувала на українських землях ще й в ХІХ ст.¹¹⁰. Про консерватизм способу виготовлення підвісних колик свідчить той факт, що в сусідній Білорусії ще в кін. ХІХ ст. побутувала колиска, зроблена з лубу, що практично нічим не відрізнялась від такої, якою користувались в далекі часи Київської Русі¹¹¹. Колиски плетені з лози, прутів ліщини тощо, за формою наближені до подовгастого кошика були розповсюджені в багатьох регіонах України, передусім на Волинському Поліссі, в Галичині та інших регіонах¹¹². Найбільш поширеною була їх назва “колиска”, “люлька”, “розгонячка”, а наземних – “гомбачка” та “дурначка” – в українців Східної Словаччини¹¹³.

Стоячі колиски появилися значно пізніше вищечих. Як зазначалось вище, це було пов'язано передусім з осілим способом життя та певним ступенем розвитку продуктивних сил – техніки, що дозволяло тесати, довбати, виготовляти дошку. Стоячі колиски дослідники також поділяють на декілька підтипів¹¹⁴. Основні з них: колиски на ніжках і колиски на бігунах. Коли саме перші з таких появились на українській території, встановити важко. Відомо, що в Західній Європі колиска, як ліжечко на бігунах, відоме вже в ХV ст.¹¹⁵. З епохи готики – а точніше з кін. ХV ст. мініатюрна колиска з вертепу збереглася в Кракові¹¹⁶. В спеціальній літературі утвердилася думка, що колиски на стояках, до того ж виконані з цінних матеріалів, часто високохудожні, були тільки у магнатерії, знаті. Між тим,

колиски цього типу побутували і в селянському середовищі. Саме така збереглася в хаті незаможного селянина з с. Александріївка Хустського р-ну на Закарпатті¹¹⁷. Вона дещо розширна в горі, виготовлена з нетовстих дошок. Колиска без бігунів в хаті М.А.Гики з надприп'ятського села Сваловичі Волинської обл. приблизно з того ж часу походження – поч. ХХ ст., зроблена з тонких розпилованих дерев'яних рейок, що сполучені у боковини, творять своєрідну решітку. В образно-конструкційній основі стоячої коліски було звичайне дерев'яне ліжко з різної висоти бильцями. Власне ці частини коліски і ліжка були місцем, де застосовувався декор. Фігурні, решітчасті бильця з різними по ширині і висоті боковинами надавали таким коліскам художньої виразності. Майстри, звичайні сільські столяри, часто створювали неповторні за художньо-образною суттю ці предмети догляду дітей. Таким, наприклад, сприймається колиска, зроблена в кін. 1950-их рр. І.Н.Леліткою в с. Ветли Любашівського р-ну Волинської обл.¹¹⁸. Вона невеликих розмірів (дещо довша 1 м), на в міру опуклих бігунах, з різновисокими фільончастими бильцями, з волютоподібним навершям, яке називається “приголовач”. Бильце, верх якого має форму плавно вигнутих ліній, що розходяться від центру, неначе розкинуті крила птаха, звертає на себе увагу і в гуцульській колісці, що збереглася з кін. ХІХ ст.¹¹⁹. На його лицевій стороні – традиційний знак хреста, з обох сторін якого шестипелюсткові розетки. Своєрідно трактованим в ізоформі є ризований хрест на колісці з с. Манява Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.¹²⁰. Скісні лінії, що на середній його частині надають йому подоби дерева. З овального підніжжя неначе виростають дві гілки, що гнучкими лініями огортають його знизу. Очевидно це відомий символ “дерева життя”. Дата “1913” вирізана в його основі вказує на час появи на світ того, хто в цій колісці повинен був виростати, щоб потім, подібно ж цьому символу, примножувати галузки на родовому дереві. Якщо на колісках є дати, що трапляється не часто, вони наводяться в

¹⁰⁹Культурные переживания. Колыска // Киевская Старина.– Т. XXVI.– К., 1889.– С. 406.

¹¹⁰Труды этнографическо-статистической экспедиции в Южнорусский край.– Т. VII.– Вып. 2.– Петербург, 1877.– С. 386.

¹¹¹Jeklenska E. Wies Komarowicze w powiecie Mozyrskim // Wisla.– Т. V.– 1891.– С. 316.

¹¹²Frankowski E. Z Polesia Wo-lynskiego // Ziemia.– 1914.– № 1.– S. 166; Zawadski W. Obrazki Rusi Czerwonej.– Poznań, 1869.– S. 34.

¹¹³Сополига М. Народня архітектура українців Східної Словаччини.– Свидник, 1976.– С. 17.

¹¹⁴Jognova H. Kolebace a kolebky // Umienie a Remeslo.– 1981.– № 4.– С. 36.

¹¹⁵Jognova H. Kolebace a kolebky...– С. 37.

¹¹⁶Bochnak A., Buczkowska K. Przemysl artystyczny w Polsce // Arkady.– 1971.– С. 34.

¹¹⁷Архів ІН НАН України.– Ф. І.– Оп. 2.– С. 16.

¹¹⁸Там само.– Од. зб. 312.– С. 6.

¹¹⁹Там само.– Од. зб. 310.– С. 4.

¹²⁰Там само.– С. 12.

декоративному обрамленні. Столяр Михайло Зварич зі с. Богдан Рахівського р-ну на Закарпатті, дату "1920", пишно "закосичену" кружальцями, помістив на лицевій частині бильця. Це солярні знаки, які в ізоформі нічим не різняться від описаних вище. Доречно відзначити, що саме ці мотиви у поєднанні з хрестом часто виступають на скринях і столах. Тільки по-різному композиційно укладені. На згадуваній колисці "кружала", що "виростають" з підніжжя хреста, є в два рази більші, ніж ті, що з'єднуються з ними на середохресті. Вміщені над цією композицією слова ліричної колискової: "ци ти дитинко така ладна, ци мені здаси, що через тебе мені молоденькій недримлеси", – з'явилися поза сумнівом пізніше. В гуцульській та бойківській хатах колиски найчастіше підвішувалися над ліжком в ногах. Сам спосіб підвішування був різний, найпоширеніший – на чотирьох шнурках прив'язаних до гака, вбитого в стелю, або в сволок. Підвішували її і на жердці, що одним кінцем була прикріплена до стіни, а іншим до сволоку. У лемків до сволоку прикріплювався невеликий держак – рамено, зроблений з куска грубої дошки, в якому, в свою чергу, закріплювалася жердина. Власне до її кінців і прив'язувалися шнурки від билець колиски. Відомі й інші способи підвішування колиски, коли-то від одного бильця шнурки кріпилися до стояка, з'єданого з ніжкою ліжка, а від другого – до гака, вбитого в стіну.

На Слобожанщині, Полтавщині колиски робилися переважно коробчатої конструкції з дошок. Вони були поздовжні, прямокутні, інколи наближені до квадрату, у верхній частині дещо ширші. У них дуже рідко присутній елемент декоративності: наявні вирізи у побічницях продиктовані швидше практичними, ніж естетичними потребами. Широко побутували в Україні також колиски, плетені з лози, іншого матеріалу. Були й такі, що їх лише умовно можна віднести до колиски, наприклад, відомі на Західному Поліссі "неньки" – полотняна плахта, в якій жінка несла на плечах дитину, йдучи працювати в поле, на луг. Тут її підвішували в тіні воза, копиці снопів, сіна, або ж до вбитих у землю гілок.

До тих декількох рухомих меблів в житлі селянина, функції і місця яких тут були закріплені віками, в XIX ст. долучається стілець. Його

поява у вигляді короткої лавки зі спинкою, призначеною для сидіння однієї особи обумовлювала також суттєву, хоч і часткову реорганізацію традиційного укладу речей у хаті. А саме: або ослін, або лава повинні були уступити йому місце. Про те, що стілець, як обов'язкового компоненту обладнання селянського житла не було в попередні (до XIX ст.) віки, може до певної міри підтвердити факт відсутності назви такого предмету в словнику Б.Грінченка¹²¹, хоч саме слово "стілець", як означення частин різних пристроїв, інструментів відоме здавен¹²². Ще в кін. XIX – на поч. XX ст. такі меблі рідко потрапляли в око дослідника селянського побуту, вони частіше бачили тут навіть шафу, ніж стілець¹²³. Ті стільці, що з'являлися в селянських хатах мали форми, в основі своїй запозичені зі стильових меблів: на Подніпров'ї і Східному Поділлі – ампірних, на Західному Поділлі, Прикарпатті, Західній Волині – найчастіше з класицистичних. Але й тут і там вони були спрощені, тобто ніжки й опертя без характерних згинів чи різьбленого декору. До того ж виконані з місцевих порід дерева, не форніровані, не лаковані. Стільці, що потрапляли в селянську хату взоровані на тих, які були в користуванні австро-німецького бюргерства, та в польському поміщицькому середовищі, де були трансформовані у так звані "зидлі", тут набували оригінальних форм. Їх сидіння мали форму квадрата, прямокутника, трапеції, овалу і тому подібне, завжди зробленого з одного шматка дошки. Ніжки ж: округлі, точені, завжди звузовані до низу, широко розставлені, інколи вони скріплювалися проногами. Домінуючою частиною в образі такого стільця завжди виступало опертя, його форма практично ніколи не повторювалася, при відносно незмінній висоті, співмаштабній іншим хатнім меблям, вони відрізнялися від себе конфігурацією наверх, що творилося з комбінацій овалу, півкола, завитків, сітчастих переходів між ними тощо. Спільним у декорі спинки такого стільця був невеликий отвір у формі серця,

¹²¹Грінченко Б. Словник давньоукраїнської мови.– К., 1978.

¹²²Словник української мови.– Т. IX.– К., 1978.– С. 713-714.

¹²³Жизнь и творчество крестьян Херсонской губернии.– Т. I.– 1898.– С. 602, 620, 889; М.К. Kilka słów z okolic Krzemieńca // Ziemia.– Rok VI.– 1920.– S. 101-105, 290.

переважно у верхній його частині. Він, крім естетичної функції робив ці меблі більш зручними в користуванні. Майже усі такі стільці були фарбовані насиченим червоним, брунатним, а той синім кольорами. Рідше, але декорувались також мотивами розеток, солярних знаків, виконаних виїмчастою різьбою. Стільців такої форми та декору не було в побуті селянства на підросійській Україні. Їх прообрази, або пізніші повтори тут прикрашали лише інтер'єри поміщицьких садиб¹²⁴. Ті ж, які вироблялися у другій пол. XIX ст. у майстернях, організованих Земствами, у своїй художньо-конструкційній основі набували дещо відмінних рис – нетипової масивності, спрощення конструкції та декору, характерного народним дерев'яним виробам взагалі. Нетиповим конструкційним додатком таких меблів були низько розміщені проноги, вони демонстрували народне розуміння надійності таких меблів. Це відноситься і до інших нетрадиційних видів меблів селянського побуту, що були взоровані на виробках міських ремісників, а згодом і на виробках фабричної продукції. Частково прикладом цього може правити стілець зроблений в 1905 р. в с. Тучне на Львівщині¹²⁵. Перш за все він вражає своєю монументальністю при скромних параметрах 89 x 43 x 36 см. Через потовщені конструкційні частини він важкий і малопридатний для переміщення. Верх спинки, що має форму, наближену до такої в ампірному стільці з фігурними зрізами мали б, за задумом творця цього предмету, надати йому тих естетичних якостей, які він бачив у його зразку.

Відомо, що професійне меблярство тільки опосередковано стимулювало видове розширення меблів, вироблюваних сільськими столярами. Воно було для них лише джерелом спорадичних запозичень. У всіх випадках, навіть при намаганні точного повторення конкретного предмету, давало про себе знати народне розуміння призначення такої речі, знання властивостей матеріалу, з якого творена, врешті, в цьому проявлялось і народне уявлення про їх красу. Крісло зі с. Мокряни на Львівщині тільки дуже приблизно наслідує пізньобароковий оригінал¹²⁶. Всі його конструкційні

частини виконані з грубих, прямокутних у розрізі брусків, оброблених простим стругом. Масивні, дещо прогнуті локотники, що мають волютоподібне закінчення з переду укріплені на високих балясинах у формі класичної “диньки”. Ніжки – передні й задні, при однаковій товщині мають дугоподібні форми, що опукло виступають до переду, чим в цілому створюють цей предмет.

В 1920-30-их рр. на західноукраїнських землях, особливо на Гуцульщині, популярними були стільці, підкреслено стилізовані під народні, що виконувались в ремісничих майстернях, а то й відомими різьбярами, такими, наприклад, як Микола Тимків, Петро Баранюк з Косова та інші. В них трапецієвидне рівне сидіння, дещо розширене спереду, невисока спинка з незначним відхиленням, прямокутні в розрізі криві ніжки. Всі частини такого стільця, навіть тонкі проноги, були пишно декоровані мотивами традиційного гуцульського геометричного орнаменту: “головкати”, “зубцями”, “клинцями” і тому подібне. “Народний” характер такого предмету особливо підкреслювали розетки на верхній спинки з округлими чи напівкруглими виступами для їх розміщення. Такий підхід до створення архітектурно-художнього образу стільця професійними майстрами, ремісниками тільки частково відповідав принципу формотворення, яким керувалися народні майстри.

Форми стільців, роблені народними майстрами, ніколи точно не повторювалися. Їх конструкційні частини були різними, наприклад, спинки: брускові, фільонкові, дощаті, різної висоти, рідко з відхиленням, сидіння плоскі, трапецієвидні з розширеною передньою частиною, ніжки прямокутні, круглі, точені, конусоподібні, профільовані і тому подібне. Декором, переважно, різьбленим, покривалися тільки лицеві сторони всіх частин стільця, за винятком сидіння, їх, якщо й торкався різець, то тільки по краях. Техніка декору – суха різьба, прорізування, інтарсія, випалювання, різьблення по бейцованій поверхні, малювання, врешті, поєднання окремих з них. Мотиви, елементи декору, – практично всі ті, що були відомі майстрам, який робив дану річ.

У комплекті стільців, що зберігаються в КМГП¹²⁷, чітко проступає орієнтування їх ви-

¹²⁴Чернігівський історичний музей.– Інв. № 1445.

¹²⁵Архів ІН НАН України.– Фонд П.Жолтовського.– Ф. 425.

¹²⁶Там само.– Ф. 51.

¹²⁷КМГП.– Інв. 295/4.

робників на гуцульські столи, скрині. Особливо це помітно у формах дощатих ніжок з високими, як у скринь, підрізками та декорі – поєднанні різьби і малювання. Саме так прикрашені спинки стільців, на які майстер неначе переніс кайму з вишивки, в якій окремі мотиви замінив відомими у різьбленні – розеткою та іншими намальованими тут червоною та чорною фарбами. Крупними мотивами нескладного геометричного орнаменту – квадратами, трикутниками, прямими лініями – декоровані царга, поперечини та ніжки стільця.

Якщо стільці, як і інші вироблювані ремісниками предмети, були до певної міри стандартизовані, що диктувалося законами ринкового виробництва, то меблі, створені народними майстрами, здебільша не підпорядкованими цим закономірностям, дещо різнилися між собою навіть, якщо були одного виду. Прикладом цього є стільці, зроблені в 30-их рр. ХХ ст. М. Стефанюком (1902-75) з Делятина, окремі з яких донедавна зберігалися в пам'ятнику архітектури – Скиті Манявському на Івано-Франківщині¹²⁸. Їх об'єднує техніка виконання, матеріал. Основні параметри всіх стільців однакові. Вони мають дещо розширені зверху спинки, висота яких дорівнює висоті ніжок, прямокутні сидіння, ніжки з незначною кривизною. Основні елементи: боковини спинки, їх заповнення, ніжки, царги, поперечини виконані з прямо- та криволінійних випилованих брусків, а сидіння – з дошки. Вони з'єднані між собою потайними шипами, що свідчить про знання їх виконавцем столярської справи. Вся поверхня стільців – лицева і зі звороту, навіть окремі сидіння, густо вкриті геометричним орнаментом, нанесеним технікою випалювання. Декору майстер, як видно, надавав особливої уваги, в композиціях можна помітити космогонічні уявлення їх творця. Наприклад, в центрі навершя спинки одного із цих стільців, знаходяться три великі розетки в обрамленні маленьких, густо зіставлених кілець з перерваними радіальними лініями, що створюють враження мерехтливості, руху. На іншому – центральна розетка має п'ять променів із загнутими кінцями. Поряд – чотирипелюсткові та багатопроменеві мотиви. Майже дзеркальним відтворенням форми навершя спинки є середній

брусок, на якому також три розетки, тільки без оточуючих менших. Поміж цими двома елементами спинки вставлені фігурні деталі геометричних форм – піраміди, конуси, повернуті до себе вершинами. Вони вкриті дуже дрібними мотивами, що нагадують галузки дерев тощо. Чи не можна вбачати в цьому орнаментальному світі відбиття добового круговороту сонця? Відомо, що розетки зі загнутими кінцями в сиву давнину у багатьох народів символізували рух денного світила.

Відносно обмежений набір традиційної хатньої обстави селянина часто доповнювався предметами, які не були однаково поширені в побуті українського хлібороба. До таких належить, зокрема, ложник або ложкар.

З незапам'ятних часів люди користувалися різними черпаками, функції яких найдавніше виконували придатні для цього предмети природного походження, або зроблені з глини, іншого матеріалу, передусім дерева. У знаті та багатіїв ложки були з металу, часто дорогоцінного. Їх носили з собою, навіть йдучи в гості, за поясом, за халявою, прив'язаними до одягу і тому подібне. Епоха ренесансу залишила чимало афоризмів, сентенцій, викарбуваних на ложках¹²⁹. Хоча в народі ставлення до ложки було дещо іншим, проте вона становила певну вартість і часто була предметом обміну, а згодом і купівлі-продажу. Як предмет життєво необхідний, ложка мусила мати певне означене місце в житлі. Вибір способу зберігання ложок, був обумовлений типом житла, врешті, способом буття людей, місцевими традиціями, на рівні гігієни. Ще на поч. ХХ ст. у багатьох регіонах України ложки склалися у миску, що стояла на припічку, або на лаві, що була навпроти печі. Проте найбільш поширеним способом зберігання ложок, черпаків було уміщення їх у вертикальному положенні – держаконм вниз у прорізах, або отворах невеличких поличок – ложників, “ложкарів”. Визначити час їх появи поки-що неможливо з тієї ж причини, що й інших дрібних предметів побуту, вироблених з дерева. Дослідники народного побуту в ХІХ ст. відзначають не тільки наявність ложників на більшій частині ареалу обстежуваних територій, не тільки спільність форм, але й присутність естетичного елемента навіть у

¹²⁸ Архів ІН НАН України.– Рукоп. фонд.– Ф. І.– Оп. 2.– Од. зб. 310.– Спр. 4.– С. 23.

¹²⁹ Zygmunt Gloger. Encyklopedia staropolska.– Т. III.– 1974.– S. 172-174.

найпростіших з них. І це там, де художня обробка дерева, наприклад, на Західному Поліссі, не набула скільки-небудь розвинутих форм. Тут вони часто мають форму то полички зі шматка дерева (не обов'язково дошки) з вичленованими врізками (с. Вербче Сарненського р-ну Рівненської обл.)¹³⁰, то прямокутної пристільної полички з високою дугою, подібною підвіскою, то профільованої лиштви з ритмічно заглибленими врізками (с. Підлісне, Озеро Дубровицького та Володимирівського р-нів Рівненської обл.)¹³¹. Причому кількість місць на ложки ніколи не перевищує 5-8, що не завжди відповідає кількісному складу сім'ї. Цей фактор проступає і в зафіксованих Ю.Павловичем ложниках на Київщині¹³². Відомі тут й ложники у вигляді невеличкої настінної скриньки, в яку склалися ложки, а за край її стінки завішувалися черпаки. Інколи функції ложників виконують також невеличкі виступи в середній або на нижній полиці мисника, в яких для цього просвердлено кілька отворів.

Часто ложники мають доволі високу спинку, якою прикріплюються, підвішуються до стіни. Вона є найбільш декорованим елементом такого ложника. Форма такої спинки інколи асоціюється з фігурно вирізаною спинкою стільця, або видовженої дощечки з завитками, зубцями тощо.

Ложники з Карпатського регіону, зокрема, Закарпаття більші за розмірами, – в окремих передбачена можливість розмістити кільканадцять ложок, до того ж багатші за декором¹³³.

Традиційно в селянських житлах на причілковій стіні знаходяться образи. В окремих місцевостях вони розміщені в ряд на спеціально для цього зробленому “божнику”. Це довга, інколи на 2-3 м і вузька – 10-15 см лиштви з бортиком. Очевидно, прообраз “божника” можна шукати в тяблі перших церков в Україні, коли в хаті появилася більше як дві ікони, а, що ще більш ймовірно – коли селянам стали доступні для набуття літографічні, масово тиражовані образи. Божники, в основному, збереглися на землях підросійської

України. Їх характеризує не тільки сумлінність виконання, але й присутність в кожному з них елементу художності. Навіть в найпростіших з них є або зрізаний кут, або ж наведений профіль, фаска. Вони бувають фарбовані, мають проофлені поверхні тощо. Відомі і складніші прийоми декорування. В с. Дідковичі на Житомирщині божники прикрашали ажурним вирізуванням та інтарсією. Коли вдавалися до викладання шматочками іншого дерева, переважно світлої текстури, то всю лицеву сторону перетворювали в ряд окремих сцен, мотивів, що ритмічно повторювалися. Наприклад, зображення будинків, церков в оточенні дерев перемережованих сакральними знаками¹³⁴. Тут також відомі “божники”, декоровані технікою інтарсії соломкою пшениці, жита. До цього часу на цій території не виявлено ніяких інших предметів побуту, в яких застосовувалась би ця складна техніка декору.

Стіна під “божником” здебільшого завішується тканим килимом, або імітацією такого на папері. І тоді “божник” перетворювався у своєрідний фриз, що не тільки об'єднував “мирське” і “божественне” в даній хаті, але й підкреслював значимість цієї частини інтер'єру, особливе ставлення до якої сформувалося ще в далекі часи.

Селянське житло в Україні найдовше зберегло традиційну хатню обставу, меблі, їх уклад, що склався продовж віків і відбивав віру предків, їх працелюбність і любов до краси.

Меблі, предмети обстави селянського житла в Україні, на рівні етнографічних зон, у видововому, функціональному, технологічному, декоративному вимірах продовж віків, з незначними відмінностями були спорідненими. Із ззовні не помітним опором, вони дуже повільно еволюціонували. З другої пол. XIX ст., цей процес особливо посилювався.

В комплексі динамічних змін в життєвому укладі сучасного українського селянства, меблі, обстава інтер'єру житла, як й архітектурно-просторове його вирішення, все більше набувають рис, характерних способу життя сучасних цивілізованих народів.

¹³⁰Архів ІН НАН України.– Рукоп. фонд.– Ф. І.– Оп. 2.– Од. зб. 312.– С. 6.

¹³¹Там само.– С. 13.

¹³²Рукописний фонд ІМФЕ АН України.– Фонд Павловича.– Ф. 39.– Оп. 2.– С. 3.

¹³³Архів ІН НАН України.– Фототека № ЕМ 44600-112.

¹³⁴Архів ІН НАН України.– Рукоп. фонд.– Ф. І.– Оп. 2.– Од. зб. 310.– Рис. 2.